
En tredje industriell revolution som kom av sig?

Svensk produktion och produktivitet efter 1990-talskrisen

EN TREDJE INDUSTRIELL REVOLUTION SOM KOM AV SIG?
Svensk produktion och produktivitet efter 1990-talskrisen

Stockholm 2023

© Arena Idé och Lars Magnusson

En rapport från Facken inom industrins produktivitetskommission

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

LARS MAGNUSSON är professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet och medlem av Kungliga Vetenskapsakademin. Magnusson har skrivit ett antal böcker om modern svensk ekonomisk historia, bland annat *Sveriges ekonomiska historia* (senaste upplagan 2016), *Den tredje industriella revolutionen* (1999) och *Håller den svenska modellen?* (senaste upplagan 2017). Han har också gett ut böcker om utländsk ekonomisk historia och ekonomisk doktrinhistoria, bl.a. *Finanskrascher. Från kapitalismens födelse till Lehman Brothers* (senaste upplaga 2020).

Förord

Ett samhälle utan historia är som en människa utan minne. Av den anledningen har den här rapporten skrivits med syftet att öka kunskapen om och förståelsen för Sveriges ekonomiska samtidshistoria. Även om historien aldrig upprepar sig, är den central när vi ställer frågor om och diskuterar framtiden. Förhoppningen är därmed att den här rapporten ska bidra till en mer initierad – och ödmjuk – diskussion om vår gemensamma framtid.

Stockholm, 2023-04-20

DANIEL LIND

Forskningsledare för Facken inom industrins produktivitetskommission

daniel.lind@arenagruppen.se

PRODUKTIVITETSKOMMISSIONEN är ett treårigt projekt som finansieras av Facken inom industrin och som drivs i samarbete med den partipolitiskt obundna, fackligt orienterade tankesmedjan Arena Idé.

Läs mer och anmäl dig till vårt nyhetsbrev här:

<https://arenaide.se/produktivitetskommissionen/>.

Sammanfattning

Sverige genomgick i början på 1990-talet en ekonomisk kris som var mycket omfattande. Därefter, mellan mitten av 1990-talet och fram till och med 2007, skedde ett ekonomiskt språng framåt som kanske förtjänar att kallas en tredje industriell revolution. I termer av produktivitet, konkurrenskraft och tillväxt var det högre än i de flesta andra avancerade industriländer. Det var ett språng som kännetecknades av omfattande strukturomvandling och innovation, med nya sektorer inom näringslivet som växte fram. Liksom i andra länder tog dock denna uppgång abrupt slut i och med den stora finanskraschen 2008 och den skuldcrisis som pågick därefter under flera år. Trots rekordlåga räntor och närmast obefintlig inflation kom både svenskt och utländskt näringsliv att växa mycket saktare än före 2008. Den svenska produktiviteten och tillväxttakten under 2010-talet har visserligen inte varit sämre än på andra håll, men den har varit ovanligt ryckig och motsägelsefull.

Den här tentativa diskussionsrapporten syftar till att diskutera vad som egentligen hände efter 2008 och hur den svaga ekonomiska utvecklingen därefter ska kunna förklaras och förstås. Är det till och med så att Sverige är ett land – bland andra – där en i början mycket tydlig tredje industriell revolution från mitten av 1990-talet har tappat fart eller rentav kommit av sig? Att försöka förstå detta skeende, och sätta in det en vidare kontext, är utan tvivel en viktig fråga för framtiden. Hur ska tillväxten i ekonomin kunna förbättras? Räcker den svaga tillväxten till för att i framtiden – efter pandemi och nuvarande ekonomisk turbulens – åstadkomma en fortsatt hög välfärd?

Innehållsförteckning

Förord	4
Sammanfattning	5
Innehållsförteckning	6
1. Inledning	7
2. Hur blev 1990-talskrisen en systemkris?	9
3. Den institutionella tolkningens gränser	12
4. Halkade Sverige efter under 1970- och 1980-talen?	14
5. Produktivetsdelegation	18
6. Dynamiskt globalt omvandlingstryck	21
7. Den globala industriproduktionen	24
8. Sverige och BNP-tillväxten efter 1990-talskrisen	27
9. Sverige och produktivitetstillväxten efter 1990-talskrisen	29
10. Teknikindustrins konkurrenskraft sedan 1990-talet	32
11. Vad hände efter 2008 års finanskrasch?	35
12. Sverige i stöpsleven?	39
Referenser	42

1. Inledning

Sveriges ekonomiska historia efter 1990 kännetecknas av tre djupa kriser: 1990-talskrisen i början av decenniet, finanskrisen 2008-09 och coronapandemin 2020. Den första mellanperioden 1995 fram till och med 2007 har karaktären av en snabb ökning av tillväxt och produktivitet. Mycket talar för att Sverige genomgick en omfattande rationaliseringsperiod under 1990-talet som övergick i en snabb tillväxtperiod från och med mitten av 1990-talet fram till 2008, något som kanske kan benämnas en tredje industriell revolution.¹ Men perioden efter 2010 fram till dess att covid-19-pandemin bröt ut på våren 2020 hade inte samma karaktär. Utvecklingen är svår att närmare bestämma och inrymmer motsägelser.

Å ena sidan innebar året 2010 att den svenska ekonomin studsade tillbaka kraftfullt. Men tillväxten därefter haltar och som vi kommer att se står produktiviteten och stampar. Någoting händer uppenbarligen med svensk och global ekonomi under och efter finanskraschen 2008. Mot denna bakgrund är det, å andra sidan, motsägelsefullt att det i den politiska retoriken så ofta framhävs att Sverige utvecklats – åtminstone i komparativ mening – positivt under perioden efter 2010. Det är riktigt att Sverige inte utvecklats sämre än många andra jämförbara länder under denna period, som allmänt kännetecknas av svag ekonomisk tillväxt inom OECD och EU. Men inte heller Sverige har utvecklats särskilt positivt i jämförelse med perioden före 2008.

Problemen under 2010-talet är dock inte alldeles lätta att genomskåda. För det första ökar reallönerna för genomsnittet av svenskar under perioden. Köpkraften hålls i hög grad uppe genom en mycket låg inflation, låga räntor och någorlunda stabil kronkurs. Med all sannolikhet spelar här det så kallade industriavtalet – något vi återkommer till – en mycket viktig roll. För det andra stiger Sverige fram som en av de bästa i klassen – särskilt inom EU – för sin makroekonomiska politik i termer av budgetbalans och förhållandevis låg grad av offentlig skuldsättning. Hela denna period avslutas med covid-19-pandemin och dess globala effekter, med radikalt efterfrågebortfall och utbudshocker när världshandeln och globala värdekedjor abruptt stängs av. Dessutom utbryter i februari 2022 – när pandemin verkar vara på nedgång – ett storkrig i Europa när Ryssland invaderar Ukraina, vilket i skrivande stund förstärker effekten av utbudshocker, med bland annat stigande inflation som följd, inte minst framdriven av olje- och gasprisernas allmänna ökning. Vissa talar till och med om stagflationens återkomst med sjunkande tillväxt och hög inflation som biter sig fast.²

Syftet med denna översikt är att beskriva och diskutera den svenska ekonomiska tillväxten och utvecklingen under perioden 1990 till och med 2019 – det finns anledning att avbryta med år 2019 på grund av covid-19-pandemin med början 2020 vars följder vi ännu inte helt kan överblicka. Här finns uppenbarligen kunskapsluckor och brist på långsiktighet i analysen av utvecklingen efter 2010. Samtidigt kännetecknas diskussionen om hela perioden efter 1990-talskrisen av en besvärande ensidighet, då den främst har kommit att handla om ekonomisk makropolitik och betydelsen av institutionella förändringar.

Särskilt har debatten tagit fasta på vad som kan kallas systemkritik: Sverige fram till 1990-talet hade produktivhetsproblem som ytterst berodde på den svenska samhällsmodellen, särskilt dess oförmåga att skapa tillräckliga incitament för arbete och ekonomisk

¹ För begreppet den tredje industriella revolutionen, se bland annat Magnusson (2017). Jämför med Gordon (2015), där författaren argumenterar för att den tredje industriella revolutionens innovationer varit för blygsamma för att produktion och produktivitet ska kunna stå emot de fem "motvindar" som författaren lyfter fram: åldrande befolkning, stigande utbildningskostnader, ökad ojämlikhet, ökade kostnader för miljö och högre skattekvot.

² En av de första som i detta sammanhang tog ordet stagflation i sin mun var nationalekonomen Mats Persson i en debattartikel i Svenska Dagbladet i april 2022.

förnyelse. Enligt samma tankefigur avbröts denna utveckling av 1990-talskrisen och de institutionella och makroekonomiska reformer som tillkom som en respons på denna.

När det gäller vad som hände med produktion och produktivitet 2008 och därefter – en nog så dramatisk utveckling – har detta diskuterats i mycket mindre utsträckning. Det har sagts att 1990-talskrisen i första hand var en konsekvens av den så kallade överbrygningspolitiken från mitten av 1970-talet fram till 1990 och en intern ekonomisk politik i Sverige som skapade inflation och överhettning. Problemen på 2010-talet har mera setts som framdrivna av en global finanskris och de europeiska ländernas stora skuldsättning. För svensk del har det i allt väsentligt handlat om en extern påverkan som vi har kunnat hantera hyggligt bra, relativt sett.

Det finns dock vissa problem med en sådan analys. Framför allt saknas en mera noggrann genomgång av hur Sverige under 2010-talet kom att påverkas av de externa krisfaktorerna när det gäller industriell utveckling och produktivitet. Varför tycks det som om den starka positiva tillväxten och omvandlingen från 1990-talet till viss del har stannat av under 2010-talet? Kan vi kanske till och med tala om en tredje industriell revolution som har kommit av sig? Återigen bör det då påpekas att det kan vara svårt att spåra en sådan utveckling, framför allt på grund av att det inte finns mycket som tyder på att Sverige utvecklats sämre än jämförbara länder inom till exempel EU eller OECD. Tvärtom tycks det som om vi på det hela taget har behållit vår position när det gäller tillväxt och produktivitet – eller konkurrenskraft.³ Snarare tycks vi dela det allmänna predikamentet i den gamla industrialiserade världen att tappa fart när det gäller industriell produktion och produktivitet i förhållande till andra delar av världen, i synnerhet Kina och andra ostasiatiska länder. I vilken mån detta är ett problem eller bara är en naturlig följd av höginkomstländerns övergång till mera tjänsteproduktion – helt enligt gängse teorier om arbetsfördelningens utveckling – skall vi återkomma till.

Det skall också omedelbart sägas att några mera fullständiga svar på detta omfattande frågekomplex förstås inte kan presenteras här. Snarast skall denna översikt ses som en plädering för att frågor kring tillväxt, produktivitet och konkurrenskraft bör analyseras mera fullständigt och i ett längre tidsförlopp. Bara på detta sätt blir till exempel avvikelser i form av strukturella förskjutningar tydliga och frågan om ett lands eventuella tillbakagång och stagnation möjlig att besvara på ett trovärdigt sätt. I diskussionen i media, men också bland experter, blandas ofta långsiktiga och kortsiktiga perspektiv, samt orsaker och verkan. Kortsiktiga nedgångar förklaras ibland med hjälp av orsaker som bara kan verka på lång sikt – och tvärtom. Vi kommer först att mera översiktligt diskutera perioden från 1970-talets början fram till i början av 1990-talet, där vi har en någorlunda samstämmig syn på förloppen och de viktigaste skeendena. Därefter kommer vi delvis med stöd av nyligen tillkomna siffrerier fördjupa diskussionen om perioden efter 1990-talskrisen fram till och med 2019 före de nya prövningar globalt sett som covid-19-pandemin (och Rysslands aggression mot Ukraina därefter) medfört i form av omfattande externa chocker som vi ännu inte kan överblicka konsekvenserna av.

Hela perioden som vi behandlar här rymmer en utveckling som i stor utsträckning måste ses mot bakgrund av den globala industriella omvandlingen. Den har på ett radikalt sätt omformat produktion och arbete under perioden, i Sverige och i västvärlden i sin helhet.⁴

³ Se analyser framtagna av Facken inom industrins produktivitetskommission: <https://arenaide.se/produktivitetskommissionen/>.

⁴ För en kanske alltför optimistisk framställning av den tredje revolutionens teknologiska framsteg, se Brynjolfsson och McAfee (2014).

2. Hur blev 1990-talskrisen en systemkris?

1990-talskrisen i Sverige var mycket djup, allvarlig och lång och har präglat vår syn på det senaste halvseklets ekonomiska historia.⁵ Samtidigt tycktes den passa väl in i ett historieberättande som omfattades av tidens politiker, men även av många ekonomer – att krisen var en tydlig konsekvens av de systemfel som fanns i 1970- och 1980-talets ekonomiska politik och den modell som byggts upp i Sverige från 1950-talet. Det talades allmänt under denna tid även utanför Sverige om det omöjliga i att hålla fast vid en samhällsmodell med en omfattande välfärdssektor, höga skatter, nivellerade löner och starka fackföreningar. Den innebar att nödvändiga incitament för tillväxt och produktivitet hade urholkats. Det talades allmänt om Sverige som ett av de mest tydliga exempel på den förstelning, benämnd ”den europeiska sjukan”, eller euroskleros, som man antog nödvändigt måste följa på en utveckling som kännetecknade en lång rad högt industriellt utvecklade länder. Enligt detta synsätt måste välfärdsstaten bantas och reformeras i grunden. Det hävdades vidare att det fanns ett starkt positivt samband mellan sjunkande tillväxt och produktivitet och nivån på de offentliga utgifternas andel av nationalprodukten. Den amerikanske nationalekonomen Mancur Olson talade om att de nordiska ländernas exempel inte längre lyste så starkt som tidigare.⁶

Den finansiella kollapsen och följande arbetslöshetskrisen i början av 1990-talet verkade på alla sätt passa in i ett sådant narrativ.⁷ I hela OECD-området var BNP-tillväxten överlag skral under 1990-talets första år: 1991: 1,3 %, 1992: 2,2 % och 1993: 1,3 %. Till viss del var de närmast katastrofala siffrorna för Sverige under samma period (-1,1, -1,2 och -2,1, en respons på en omfattande internationell konjunkturedgång.⁸ Men överlag är nog de flesta i dag överens om att finanskraschen 1990 och den följande depressionen i Sverige i huvudsak berodde på inhemska faktorer. Främst var det 1970-talets överbryggningspolitik och den följande så kallade ”tredje vägens” ekonomiska politik som ledde till inflation och överhettning i ekonomin. Men det talades samtidigt om djupa strukturproblem i svensk ekonomi: låg tillväxt, låg produktivitet och för låg omvandlings- och innovationskraft.

En viktig följd av detta blev den offentliga Ekonomikommissionen, vilken kom att tillsättas av finansminister Anne Wibble på senhösten 1992 och som snabbt kom att gå under namnet Lindbeckkommissionen, efter dess ordförande Assar Lindbeck. I sitt huvudbetänkande från mars 1993 betonade kommissionen att Sveriges ekonomiska problem hade destruktiva, långsiktiga drag som även innefattade politik och institutioner, och att det i grund och botten handlade om svagheter i det politiska systemets funktions-sätt: ”Den svenska ekonomins kris är ... också politikens och institutionernas kris.”⁹

I sina memoarer förvånar sig Lindbeck över den mediala uppståndelse som uppstod när betänkandet, med sina 113 olika punkter och rekommendationer, publicerades.¹⁰

⁵ För en genomgång av krisen, se till exempel Hagberg och Jonung (2005) och Magnusson (2017).

⁶ Se Olson (1990) och Magnusson (2011/12).

⁷ Även för någon mindre konspirationsinriktad än Mirowski (2016), är dock hans allmänna resonemang om relationen mellan stora ekonomiska kriser och politik slående.

⁸ Magnusson (2011/12), s. 202f.

⁹ SOU (1993), s. 5.

¹⁰ Lindbeck (2012).

Men att förslagen uppmärksammades var dock knappast särskilt konstigt. Många av dem var långtgående med krav på budgettak, en bantning av antalet riksdagsplatser, etablerandet av en självständig riksbank utanför politisk styrning, sänkta skatter, avskaffande av hyresliksom många andra regleringar, samt en reformerad socialförsäkring med ”rakare rör” mellan vad individen betalade in i systemet och vad hen senare skulle få tillbaka.

När det gällde arbetsmarknaden gjordes bedömningen att ersättningsnivåerna i arbetslöshetsförsäkringen måste tas ned för att minska antalet ”outsiders”, och till och med att arbetslöshetsunderstödet måste utformas så att avgifterna blev mera ”avhängiga av risken för arbetslöshet” och därför måste differentieras mellan avtalsområdena. Tonläget i utredningens huvudbetänkande var ödesmättat och inleds på följande sätt: ”Det kommer en tid då varje nation stannar upp och reflekterar över sin framtid. Sådana ögonblick infaller oftast i perioder av nedgång och kris. Samhällets förmåga till omprövning och förnyelse sätts därmed på ett hårt prov.”¹¹

Kommissionen tog utgångspunkt i sina krav på reformer från den aktuella 1990-talskrisen, men anlade samtidigt ett längre perspektiv. Underförstått vilade här resonemanget på ett antagande om att en ökad global konkurrens – parad med ekonomisk-politisk avreglering i omvärlden – hade skapat nya betingelser för tillväxt och välfärd. Både en välfärd finansierad med hjälp av höga skatter samt den dittillsvarande arbetsmarknadsmodellen hade byggt på att Sverige var relativt isolerat från omvärlden. Men under 1970- och 1980-talen bröts många av de gamla regleringarna ned, både i Europa och globalt. I synnerhet de skrankor som tidigare inkräktat på kapitalets fria rörlighet hade nedmonterats med stor beslutsamhet. Samtidigt ökade världshandeln snabbt i kraft av sjunkande tullsatser. Avvecklingen av sovjetväldet fick många att utropa tesen om den globala marknadsekonomis seger; till och med att vi skådat historiens slut, enligt den amerikanska statsvetaren Francis Fukuyama.¹² I denna nya sköna värld var det omöjligt för Sverige att beträda en egen väg. Vi måste anpassa oss till de nya internationella konkurrensvillkoren eller gå under, hette det.

Några punkter som starkt framhölls när det gällde att förklara varför Europa tycktes falla tillbaka efter USA så starkt i tillväxt under denna tid var de korporativa politiska dragen, den stelbenta arbetsmarknadsmodellen, intresseorganisationernas (och i synnerhet fackets) starka ställning med mera. Särskilt intensivt i den svenska debatten diskuterades varför Sverige tycktes tappa fart relativt sett, inte bara i förhållande till USA utan mera allmänt. I synnerhet debatten mellan sociologen Walter Korpi och ett antal nationalekonomer (däribland Assar Lindbeck), där den förre hävdade att det bara var naturligt att den svenska tillväxten föll relativt sett med tanke på den avancerade svenska samhälls- och industriella utvecklingsnivån, och att strukturomvandlingen gjort industrisektorn mindre i förhållande till tjänstesektorn. Nationalekonomerna pekade på minskad tillväxt som en effekt av lägre produktivitet och försämrad internationell konkurrenskraft för svensk industri.

Det har diskuterats i vilken grad Lindbeckkommissionens förslag verkligen kom att förverkligas och vilken effekt dessa i så fall haft. Lindbeck själv är i sina memoarer försiktig i sin bedömning. Han menar att det tillkommit reformer som ökat den svenska ekonomis effektivitet och konkurrenskraft – men i vilken mån detta har att göra med kommissionens arbete tar han inte ställning till.

¹¹ SOU (1993), s. 5.

¹² Fukuyama (2006).

När det gäller institutionella reformer för att försvaga den svenska modellen inom arbetsmarknadspolitiken medger han ett ”speciellt svagt” inflytande. Varken turordningsreglerna eller bestämmelserna kring visstidsanställningarna har mjukats upp på det sätt som kommissionen föreslog (till viss del har det dock inträffat nyligen). När det gäller skatterna har utvecklingen, enligt Lindbeck, till och med gått tvärtemot förslagen eftersom marginalskatten faktiskt kommit att öka under perioden. Att det faktiskt var fråga om ett systemskifte var åtminstone Lindbeck ganska skeptisk till.

Vid sidan av de förändringar av det makroekonomiska ramverket som utvecklades från och med 1990-talet, och de institutionella förändringarna av penning- och ekonomisk politik i allmänhet, brukar en flytande kronkurs ses som en mycket positiv kraft för upprätthållandet av svensk konkurrenskraft inom EU. Naturligtvis har även andra förändringar i vårt samhälle nämnts i sammanhanget. 1990-talskrisen fick onekligen effekten av en nedbantning av den offentliga sektorns storlek och omfördelade funktion. Incitamenten att arbeta har ökat. Sverige är i flera avseenden ett annorlunda land än tidigare. Sverige har öppnat sig mot omvärlden, inte minst på grund av inträdet i EU. Vi har sett en snabb invandring med människor som söker skydd eller arbete. Sverige har genom detta haft den högsta relativa nettoinvandringen i EU under de två senaste årtiondena. Sverige är också en del av en global utveckling där inkomster och förmögenheter omfördelas mindre och där klyftorna ökar. Nya sätt att handla och producera har introducerats och globala värdekedjor – vi återvänder till dessa strax – avgör i ökad grad hur vi lever och arbetar.

En allmän uppfattning i efterhand, särskilt hos nationalekonomer, har alltså blivit att Sverige räddades av en serie strukturella och institutionella reformer, rentav en nedmontering av den svenska modellen. Främst i förgrunden har satts Riksbankens omsvängning till att i första hand skydda pristabiliteten. Genom att aktivt använda penningekonomiska styrmedel – i första hand styrräntan – skulle priserna hållas under den i detta sammanhang närmast som magisk uppfattade gränsen om två procent. Av nästan lika stor vikt har nämnts det så kallade makroekonomiska ramverket. Det innehöll strikta regler över hur mycket som statens budget fick gå i underskott över en konjunkturcykel, om statskuldens nivå med mera. När det gällde det senare drog lagstiftaren klara slutsatser utifrån det tidiga 1990-talets svenska genomklappning och hur snabbt räntor, budgetunderskott och statsskuld hade ökat i samband med den snabba konjunkturedgången.

I den svenska debatten har kanske särskilt nationalekonomerna Andreas Bergh och Magnus Henrekson argumenterat för de institutionella reformernas betydelse. De har kraftigt understrukit att de reformer och förändringar som faktiskt kom till stånd sedan mitten av 90-talet lett till något av ett ”systemskifte”. Vid sidan av de institutionella förändringar som nämdes ovan pekar de på den relativt omfattande minskningen av de offentliga utgifternas andel av bruttonationalprodukten, som uppstod som en omedelbar konsekvens av det tidiga 1990-talets kris: mer än 500 000 förlorade jobb i den privata sektorn motsvarades av ett tapp på grovt sett 275 000 inom den offentliga sektorn. Bland annat som en konsekvens av detta minskade den offentliga sektorns andel av BNP från drygt 70 procent år till strax över 50 procent (nivån i dag ligger på strax under 50 %).

Det innebär att Sverige, tillsammans med Danmark, fortfarande har en av världens högsta nivåer när det gäller offentliga utgifter, men att andelen numera inte är så uppseendeväckande för att vara i en utvecklad marknadsbaserad ekonomi med stor tjänstesektor.¹³ Mot denna bakgrund skulle Sverige alltså kunna fungera som ett illustrativt exempel på hur institutionella förändringar kan skapa förutsättningar för snabb tillväxt. Bergh och Henrekson lägger här stor vikt vid den offentliga sektorns krympande andel av ekonomin.¹⁴ Kanske är det så, men sambanden mellan hur omfattande den offentliga produktionen och konsumtionen är i ett land och dess tillväxttakt är knappast entydiga. Åsikterna bland ekonomerna har böljat fram och åter när det gäller detta och någon konsensus råder inte.

Trots att författarna hävdar motsatsen är det väl snarare så att moderna studier är mindre tvärsäkra än tidigare. Snarast är det komplexiteten som numera framhävs, och att det kanske är mindre viktigt hur stora de offentliga utgifterna är än vad de används till: för att investera i humankapital eller infrastruktur eller för att finansiera löpande konsumtion. Det är säkert riktigt att det kan finnas en absolut gräns för hur stor den offentliga sektorn kan vara, men det verkar ändå som om länder med liknande andel offentliga utgifter – eller skattekvot – tycks kunna generera ganska olika tillväxt över tid.¹⁵

3. Den institutionella tolkningens gränser

Frågan är förstas fortfarande om Sverige genomgått ett tydligt ”systemskifte”. Det bör då påpekas att det är närmast ogörligt att definiera vad ett sådant skulle ha inneburit, lika lite som det går att exakt fastställa dess betydelse för Sveriges långsiktiga tillväxt. Svarar man ja bör det ställas i relation till att många – särskilt utländska bedömare – menat att Sverige lyckats klara sig bättre än de flesta länder i internationell jämförelse under de senaste tio till femton åren. Tillväxten har legat över EU-snitt och arbetslösheten har varit lägre än i många jämförbara länder. Vi har också haft god ordning i statsfinanserna – så till den grad att vi i dag anses ha en av de allra starkaste ekonomierna i Europa. Detta trots att vi fortfarande har en mycket generös välfärdsmodell, en av de högsta skattekvoterna i världen och en hårt reglerad arbetsmarknad. Hade kritikerna från 1990-talet, som krävde räfst och rättarting med den svenska modellen, helt enkelt fel? Hade dessutom uppsvinget sedan mitten av 1990-talet mer att göra med andra faktorer än nationella institutioner, så som globala värdekedjor och en tredje industriell revolution?

Vidare kan vi konstatera att vissa väsentliga komponenter i vad vi vanligtvis förknippar med den svenska modellen kvarstår trots stora, ibland hårda, utmaningar. Sverige har fortfarande en välfärdsmodell som i internationellt perspektiv måste beskrivas som generös och relativt täckande för stora delar av befolkningen, samtidigt som ersättningsnivåer dock urholkats under senare decennier och tillträde till välfärdssystemen blivit kärvare för vissa grupper. Institutionell seghet kännetecknar också i hög grad den svenska arbetsmarknaden. Detta framgår i skrivande stund alldeles tydligt när det gäller Sveriges arbetstagares och arbetsgivares gemensamma avvisande av EU-systemets krav på minimilöner.

¹³ Bergh och Henrekson (2012).

¹⁴ Pionjären framför andra för ett sådant synsätt är Anthony B Atkinson. Se till exempel Atkinson (1999).

¹⁵ Forskningen om detta är närmast överväldigande omfattande. Se OECD (2016).

1990-talets allmänna kris tycktes signalera omfattande förändringar av den svenska modellen. Men i detta sammanhang spelar kanske särskilt det så kallade Industriavtalet från 1997 en mycket viktig roll för att dämpa utvecklingen. Men vilken effekt det faktiskt haft, och hur det mera konkret påverkat den industriella utvecklingen på längre sikt, vet vi faktiskt ganska lite om.

De flesta är dock ense om att systemet med ett centralt förhandlat lönemärke väl skyddat svensk konkurrenskraft under de 25 år som gått. Uppenbarligen har detta även lett till en positiv utveckling av genomsnittliga reallöner som står sig mycket väl om vi jämför med andra länder. Men den svenska löneutvecklingen måste också ställas i relation till näringslivets omvandling, till frågorna om produktivitet och konkurrenskraft. Är den industriella tillväxten tillräcklig och hållbar nog för att på sikt upprätthålla och förbättra svensk välfärd? Har den "rätt" innehåll och sammansättning för att skapa ett högt och ökande förädlingsvärde? Är samhället redo att ta de steg som kanske behövs för att skapa acceptans för nödvändiga investeringar inom industrin, inklusive dess infrastruktur?

Frågan är om det bara varit institutionell omställning som spelat roll för att det "gått så bra för Sverige". Grovt underskattad, särskilt av nationalekonomer, synes vara den omfattande strukturomvandling som det svenska näringslivet kom att genomgå från 1990-talet och framåt. I vilken utsträckning denna drevs fram av institutionella och/eller andra faktorer på industriell nivå, och hur mycket som berodde på teknik och snabb anpassningsförmåga till nya signaler från världsmarknaden, är en fråga som visserligen är svår att besvara, men som borde analyseras mera noggrant. Till detta bör fogas mera kunskap om Sveriges underliggande produktionsförmåga, omställningskapacitet, produktivitet och konkurrenskraft.

Problemen med att på ett enkelt sätt koppla samman 1990-talskrisen med den snabba tillväxten därefter kan åtminstone delvis ses mot bakgrund av den gängse nationalekonomins blinda fläck: oviljan att mera ingående diskutera produktionens och produktivitetens utveckling över tid. Vanligtvis behandlas här skiften när det gäller teknik och arbetsorganisation som externa faktorer där produktionsmöjligheter och funktionssätt anses givna vid en viss tidpunkt. Sättet att mäta tillväxt över tid är ett tydligt exempel.

Enligt de tillväxtmodeller som främst kommit till användning ses – i enlighet med den basala Cobb-Douglas-funktionen – tillväxten som en addering av produktivkrafterna arbete (L) och kapital (K).¹⁶ Till detta kommer den berömda "svarta boxen" som inte kan förklaras genom L:s och K:s tillväxt, den så kallade "teknikfaktorn". Den ledande tillväxtekonomen Robert Solow har beskrivit denna faktor som ett mått på "vår okunskap" ("measure of our level of ignorance") när det gäller att förstå tillväxtens drivkrafter.¹⁷ En modern tillväxtanalys med utgångspunkt i något som kallas "endogen tillväxt" har dock växt fram som har försökt att beräkna sådana faktorer som lärande över tid samt innovationsprocesser som endogena faktorer som har betydelse för tillväxten. Ändå har det åtminstone tidigare funnits en tendens bland ekonomer att behandla sådant som externa faktorer i ekonomin, inklusive betydelsen av politik och institutioner.

¹⁶ Aghion och Howitt (1999).

¹⁷ Solow (1957). Se även Abramowitz (1993).

4. Halkade Sverige efter under 1970- och 1980-talen?

I tidskriften Ekonomisk Debatt utbröt 1990 en livlig diskussion om frågan i vilken mån Sverige under 1970- och 1980-talen halkat efter i sin tillväxt i förhållande till övriga industrialiserade länder. Frågan hade ursprungligen väckts av SNS konjunkturråd, som menade att så hade skett. Konjunkturrådets tolkning och förklaringsmodell låg inom den ram som nämnts tidigare i texten: strukturproblemen med den svenska modellen och i synnerhet den stora (och då ökande) offentliga sektorn i Sverige, som skulle ha urgröpt investeringar i synnerhet i förhållande till industrin.

I Ekonomisk Debatt 5/1990 öppnade sociologiprofessorn Walter Korpi debatten, och hans inlägg följdes av flera andra av konjunkturrådets medlemmar och även andra. Korpi presenterade sedermera sin uppfattning i en bok där också flera av hans motståndares inlägg samlades.¹⁸ I sitt inledande kritiska inlägg avvisar Korpi till viss del den så kallade konvergensteorin, det vill säga tanken att skillnader i ekonomisk tillväxt över tid tenderar att minska.¹⁹ Tvärtom finner han att tillväxten i BNP under efterkrigstiden snarast ökat över tid.

Marknaden har alltså inte genom kapitalöverföringar mellan länder jämnat ut skillnaderna och bidragit till att de s.k. ”efterföljarländerna” knäppt in på de rikaste – som kanske borde ha inträffat utifrån teorin om komparativa fördelar (Heckscher–Ohlin-teoremet). Hans huvudpoäng är dock hur man mäter tillväxttakten. Genom att göra det i procent underskattar man betydelsen av hur och var man tar sin utgångspunkt. Ett från början mindre rikt land har statistiskt en högre tillväxt vid samma absoluta ökning av BNP än ett som var mera rikt från början. Det innebär över tid en naturligt avtagande tillväxttakt. Mot denna bakgrund är inte bara tiden en viktig faktor utan även valet av länder att jämföra sig med. Detta har direkt bäring på hur man skall bedöma Sveriges tillväxt i komparativt avseende särskilt från 1970-talet och framåt, enligt Korpis argumentation.

Mycket av debatten i Ekonomisk Debatt kom också mycket riktigt att handla om valet av länder att jämföra Sverige med. SNS konjunkturråd hade valt att jämföra Sverige med hela OECD:s sammanlagt 18 länder och kunde då fastställa att Sverige genomsnittligt över tid hade en lägre tillväxt än genomsnittet: särskilt stor var skillnaden 1975 till 1982 och igen i slutet av 1980-talet. En av debattörerna – utredningschef Sune Davidsson på Näringslivets ekonomifakta – menade till och med att den svenska (låga) tillväxten borde jämföras med de snabbväxande länderna i Sydostasien som inte var med i OECD, vilket nog i efterhand verkar mer än verklighetsfrämmande. Korpi hade istället förespråkade att Sverige *inte* borde jämföras med hela OECD utan bara med sju ”rika” länder med liknande tillväxthistoria som Sverige (USA, Schweiz, Kanada, Nederländerna, Danmark, Västtyskland och Frankrike). Däremot skulle inte de ”nya” och snabbare växande ekonomierna med lägre utgångspunkt inkluderas (Japan, Finland, Irland, Norge med flera länder). Genom att välja sitt ” eget ” kluster av länder hamnade Sverige snarast i mitten av tillväxtligan fram till 1990, inte i dess botten. Korpi drog av detta slutsatsen att den så kallade svenska ”eftersläpningstesens” kunde avvisas. Det hade gått hyggligt för Sveriges tillväxt, givet förutsättningarna.

¹⁸ Korpi (1992).

¹⁹ Korpi (1992), s. 34f.

Minst av allt finns det några systematiska fel med den svenska modellen som skulle förklara den lägre tillväxten än genomsnittet i OECD. SNS konjunkturråd (Lars Bergman, Ulf Jakobsson, Mats Persson och Hans Tson Söderström) vidhöll dock sin ståndpunkt. Att stycka upp OECD-länderna i två delar blev allt för ”godtyckligt”, menade de.

Den inte helt osynliga elefanten i rummet som SNS-debatten handlade om, vid sidan av valet av jämförelseländer, var den offentliga sektorns storlek och vad denna på sikt kunde innebära för tillväxten. Både SNS och Korpi var överens om att en ökande andel offentlig ekonomi saktade ned tillväxten på längre sikt. Det berodde först och främst på svårigheterna att mäta produktivitetstillväxten i den offentliga produktionen.

Olika länder har olika sätt att mäta denna i sina nationalräkenskaper. I Sverige antogs den vara noll procent per år. Allting annat lika innebär det förstås att en ökande offentlig sektor med automatik innebär en lägre tillväxttakt, relativt sett. Men därefter upphörde enigheten. SNS:s konjunkturråd menade att den ovanligt stora offentliga sektorn – upp emot 70 procent av BNP – var ett ”systemfel” som resulterade i att Sverige halkade efter och på sikt också minskade Sveriges välfärd. Här hade Korpi en annan uppfattning. Dels var han skeptisk till att en stor offentlig sektor på sikt skapade denna efterblivenhet. Dels menade han att Sveriges industriella förutsättningar att skapa välstånd borde mätas genom att se till industrisektorns produktivetsutveckling. Tittade man på denna hamnade Sverige inte alls i bakvattnet (se vidare i tabell 1).

Att jämföra arbetsproduktiviteten mellan sektorer genom antalet arbetade timmar var inte görklart på grund av det sätt på vilket produktionen i offentlig sektor mättes i nationalräkenskaperna, menade Korpi. Dessa kunde framför allt inte mäta de eventuella tillväxtbefrämjande effekter som olika offentliga insatser bidrog med (utbildning, hälsa, FoU etc.).

Någon konsensus, skulle det visa sig, uppnåddes inte i denna diskussion. I viss mån tycks den snarare kunna karakteriseras som en dialog mellan döva. Framför allt visade den att det är mycket svårt att mäta skillnader över tid – till exempel när det gäller tillväxt. Sett i efterhand är det lätt att konstatera att Sveriges BNP-nivå fram till 1973 var mycket hög komparativt sett, men att den under 1970-talet föll drastiskt. Under 1980-talet höll den sig snarast i genomsnittet inom OECD. Hur långt den sjönk relativt sett beror på vilket urval av länder vi jämför med.

När vi i dag har möjlighet att titta i backspegeln kan vi använda oss av internationellt jämförbar statistik över svensk industris tillväxt i arbetsproduktivitet och jämföra den med utvecklingen i de mest jämförbara länderna. Av tabell 1 framgår därför att svensk industriproduktivitet ökade med i genomsnitt 3,9 procent per år mellan 1950 och 2018. Det var 0,4 procentenheter högre än det oviktade genomsnittet och lägre än i två andra länder: Japan och Finland. Det var också en halv procent högre än genomsnittet för Korpi 6, vilka utgörs av Kanada, Nederländerna, USA, Danmark, Tyskland och Frankrike. Även om det inte framgår av tabellen var svensk industris produktivitetstillväxt lägre än för övriga länder under 1950-talet. Förklaringen till detta var den snabba tillväxten i de länder som krävde mest återuppbyggnad efter andra världskriget. Däremot var 1960-talet ovanligt gynnsamt för svensk industri, i både absoluta och relativa termer. Sammantaget innebär detta att svensk industriproduktivitet under 1950-1960-talen ökade åtta tiondelar långsammare per år än det oviktade genomsnittet i tabell 1.

Tabell 1. Tillväxt i arbetsproduktivitet inom industrin, 1950–2018

	1950– 2018	1950– 1969	1970– 1989	1990– 2018	1995– 2018	1995– 2008	2009– 2018
Kanada	2,7	3,9	2,5	2,0	1,7	1,8	1,5
Danmark	3,2	3,8	3,3	2,8	2,9	2,4	3,6
Finland	4,2	4,4	4,0	4,1	3,7	5,7	0,8
Frankrike	3,8	5,4	3,5	2,9	2,8	3,3	2,0
Tyskland	3,5	6,4	2,4	2,4	2,2	2,6	1,7
Italien	3,6	6,2	4,4	1,5	1,2	1,2	1,3
Japan	5,6	11,1	4,7	2,7	2,9	3,7	1,7
Nederländerna	3,8	5,7	3,5	2,8	2,8	3,4	2,0
Norge	2,4	3,8	2,1	1,8	1,8	2,3	1,2
Spanien	3,4	5,2	3,8	1,9	1,9	1,8	2,0
Sverige	3,9	4,3	2,6	4,6	4,2	5,5	2,2
Storbritannien	2,6	2,7	3,1	2,3	1,9	2,9	0,6
USA	3,2	2,9	3,0	3,6	3,6	5,3	1,3
Oviktat genomsnitt, exkl. Sverige	3,5	5,1	3,3	2,6	2,5	3,0	1,6
Oviktat genomsnitt, Korpi 6	3,4	4,7	3,0	2,8	2,7	3,1	2,0

Källa: Conference Board, Total Economy Database. Tillväxten i arbetsproduktivitet beräknas som tillväxten i real förädling minus tillväxten i antal sysselsatta. De länder som finns med i tabellen är de länder som inkluderas i databasen för perioden 1950–2018. I Korpi 6 ingår Kanada, Nederländerna, USA, Danmark, Tyskland och Frankrike.

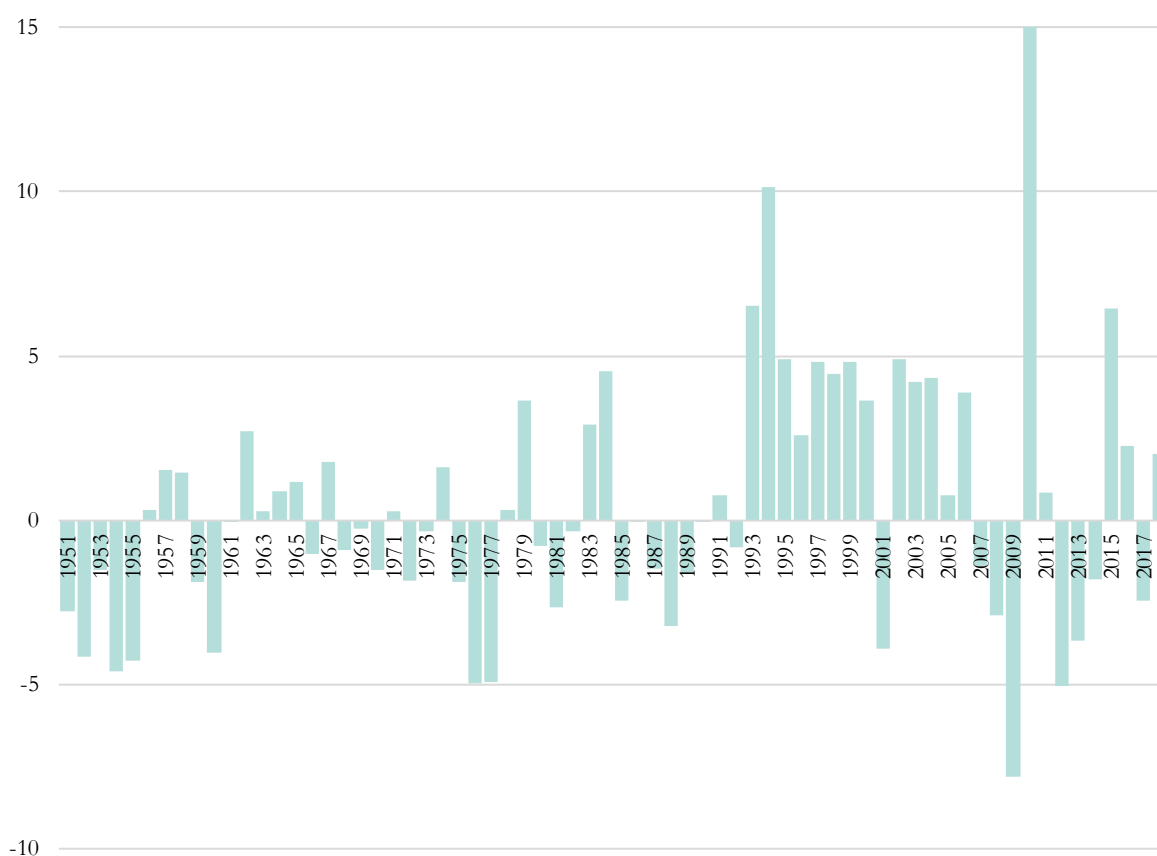
För de två nästkommande decennierna ser vi av kolumn 3 att den svenska produktivitetstillväxten, i likhet med övriga Västeuropa, föll tillbaka till i genomsnitt 2,6 procent per år. Under den här perioden var det tre länder som uppvisade en lägre produktivitetstillväxt än Sverige: Norge, Kanada och Tyskland.

Kolumn 4–6 åskådliggör den nästan remarkabla förbättring av svensk produktivitetstillväxt som vi har sett sedan 1990-talet. Inget av de andra länderna i tabellen kan under perioden 1990–2018 uppvisa en lika snabb ökningstakt som svensk industri – och i absoluta termer är ökningen 75 procent, i förhållande till genomsnittet för perioden 1970–1989. Särskilt gynnsam var svensk industris produktivitetstillväxt från mitten av 1990-talet och fram till finanskrisen 2008. Lika anmärkningsvärd är dock samtidigt nedgången efter finanskrisen. Men den är, som vi ser, ett generellt fenomen, och Sveriges absoluta svaga ökningstakt är inte negativt utmärkande i förhållande till andra länder.

De närmare 70 åren som fångas in i tabell 1 kan, av naturliga skäl, delas in i ett stort antal möjliga och relevanta tidsintervaller, som möjligen skulle kunna påverka helhetsbilden av hur svensk industriproduktivitet har utvecklats i förhållande till jämförbara länder. I diagram 1 presenteras därför en jämförelse mellan svensk industris årliga produktivitetstillväxt i förhållande till det oviktade genomsnittet för övriga länder i tabell 1. Några saker som då blir tydliga är följande. Återuppbyggnaden efter andra världskriget innebar verkligen att svensk industriproduktivitet utvecklades långsammare än i flertalet andra länder – och då framför allt under 1950-talets första hälft.

Överbryggningspolitiken i mitten av 1970-talet innebar att produktivitetstillväxten i svensk industri ökade långsammare än i jämförbara länder, trots att produktionen ökade ungefär lika snabbt. Detta är inget annat än en konsekvens av ambitionen att genom statlig politik försöka behålla sysselsättningen i företagen. För det tredje ser vi att utvecklingen från mitten av 1980-talet fram till frisläppandet av kronan 1992 var sämre i Sverige än i jämförbara länder. Avslutningsvis bekräftar diagram 1 den i absoluta och relativa termer mycket positiva svenska utvecklingen från 1993 till och med finanskrisen 2008. Därefter är utvecklingen mer blandad.

Diagram 1. Skillnad i årlig tillväxt i industrins arbetsproduktivitet mellan Sverige och oiktade genomsnittet av jämförbara länder.

Källa: Conference Board, Total Economy Database. När staplarna i diagrammet är positiva innebär det att den svenska årliga tillväxttakten var högre än tillväxttakten för de jämförbara ländernas oiktade genomsnitt.

Tabell 2. Tillväxt i industrins reala förädlingsvärde, 10 OECD-länder.

	1950– 1960	1960– 1973	1973– 1979	1979– 1989	1973– 1989	1990
Danmark	4,3	5,2	1,6	1,5	1,6	1,5
Frankrike	5,3	7,2	2,6	0,8	1,4	1,7
Nederländerna	6,6	6,0	1,8	2,2	2,0	4,0
Storbritannien	3,1	3,0	-0,7	1,3	0,6	-0,5
Västtyskland	11,2	5,0	1,8	0,9	1,2	5,1
Schweiz			-1,0	2,3	1,0	2,6
Sverige	4,1	5,1	0,6	2,0	1,5	-3,5
Belgien		6,6	1,4	2,6	2,2	4,2
Italien	8,6	7,4	5,8	2,9	4,0	1,2
Norge	4,0	4,7	0,3	0,0	0,1	0,3
ALLA			2,0	2,5	2,3	1,8
Sex rika västeuropeiska länder			1,0	1,5	1,3	2,4
Sex mindre rika västeuropeiska länder			3,0	3,0	3,0	3,2

Källa: Efter Korpi. Tabell 3:19, s. 72 (Korpi har med 16 länder)

5. Produktivitsdelegation

När den så kallade statliga produktivitsdelegationen tillsattes på hösten 1989 skedde det alltså omedelbart före SNS-debatten. Ändå kom den att ta upp flertalet av de sakliga och metodiska problem som restes i denna debatt. Delegationen hade tillsatts av industriministern Ivar Nordberg och hade Allan Larsson som generalsekreterare, vid den tiden generaldirektör för AMS. I delegationen ingick företrädare för forskning, näringsliv och myndigheter. År 1990 blev Larsson finansminister och ersattes av Klas Eklund som kunde överlämna sitt huvudbetänkande redan på hösten 1991.²⁰ Delegationen hade tillsatts på mycket hög nivå med omfattande ambitioner och i ett omtumlande politiskt läge: regeringen Ingvar Carlsson hade 1990 avgått och åter kommit tillbaka för att sedan igen förlora regeringsmakten till Carl Bildt vid ordinarie riksdagsval på hösten 1991.

Delegationen, med Klas Eklund i spetsen, hade undertecknat sitt betänkande dagen efter att regeringen Bildt tillträdde den 4 oktober 1991. Denna tajming kom att få stor betydelse för hur delegationens slutsatser kom att tolkas omedelbart vid offentliggörandet och därefter. En direkt följd blev hur som helst att Carl Bildt tillsatte den ovan nämnda ekonomikommissionen (eller Lindbeckkommissionen) i november 1992. Delegationens och kommissionens arbete kom att ses som något som gick hand i handske, med liknande syften och resultat. De andades systemskifte och ”en ny start för Sverige”, vilket Carl Bildt och hans närmaste medarbetare gärna talade om.

²⁰ Se Eklund (2022).

Ändå ger detta till viss del en skev bild åtminstone av produktivitsdelegationens betänkande. I direktiven från regeringen Carlsson stod kunskapsfrågan i förgrunden, ”den bristande kunskapen om produktivitetens utveckling”.²¹ Syftet skulle vara att minska osäkerheten om hur man skulle bedöma den allmänna produktivitsnedgången i västvärlden under 1970- och 1980-talet och hur Sverige stod sig i detta. Inte minst skulle ambitionen vara att minska problemen med olika ”mätproblem” och ”bräcklig statistik” i nationalräkenskaperna – kanske framför allt när det gällde den ökade tjänstesektorns andel och svårigheterna att beräkna produktiviteten i denna.

För Sveriges del handlade det i synnerhet om effekten på nationalräkenskaperna av den ökade andelen av offentlig produktion och tjänster i ekonomin vars produktivitetstillväxt – som vi såg – rent schablonartat i Sverige (men inte i de flesta andra länder) sattes till noll procent per år. Det betonades särskilt att ”den svenska produktivitsutvecklingen borde analyseras i ett internationellt perspektiv”, liksom i vilken mån den svenska nedgången var ”speciell” eller ”en del av en internationell nedgång”. Delegationen kom också att tolka sitt uppdrag som att den skulle komma med förslag till produktivitsförhöjande åtgärder inom näringsliv och arbetsmarknad som bland annat berörde arbetsorganisation, FoU, kapitalmarknad, allmänna konkurrensbetingelser med mera. Inte minst genom SNS-debatten och tillsättandet av Lindbeckkommissionen kom denna mera ”tekniska” och kunskapsinventerande inriktning av produktivitsfrågan att politiseras. Hur pass långt hade Sverige hamnat efter i produktivitsligan och vilka strukturella åtgärder krävdes?

När det gäller delegationens slutsatser i betänkandet från 1991 var dessa ganska försiktiga. I den debatt som i första hand rasade mellan SNS-gruppen och Walter Korpi manade man till försiktighet när det gällde enkla slutsatser. Efter sin statistiska genomgång menar den att Sverige i första hand skulle ses som ett land som drivits med i en allmän produktivitsnedgång under 1970–1980-talen, efter en ”exceptionellt” hög nivå historiskt sett av produktiviteten under 1950–1960-talen. Både för Sveriges och västvärldens del kunde man mot denna bakgrund fundera kring vilken period som egentligen var exceptionell, de gyllene årens rekordartade tillväxtnivåer kring 4–5 procent per år eller de mera ”normala” i ett längre ekonomisk-historiskt förlopp från 1800-talet och framåt kring 2,0–2,5 procent.

Sverige hade utom allt tvivel dessutom drabbats hårdare än de flesta andra OECD-länder, menade Produktivitskommissionen. Men detta var i hög grad en konsekvens av två perioder då Sverige utmärkte sig särskilt negativt, mellan 1974 och 1977 samt andra hälften av 1980-talet. Delegationen instämmer i att hur mycket Sverige faller i hög grad beror på vilka länder som ingår i jämförelsen. Väljer man som SNS att göra jämförelsen med alla OECD-länder hamnar Sverige i ett sämre läge än om man som Korpi förespråkade jämför ett mindre antal länder som han ansåg låg på samma ”utvecklingsnivå” som Sverige.

I allmänhet var dock delegationen skeptisk till den så kallade ”upphinnarfaktorns” betydelse. Utan tvivel kunde det finnas anledning att vid bedömningen av Sverige ta sin utgångspunkt i att Sverige startat sin period med hög tillväxt tidigare än många OECD-länder (Japan, Norge). Samtidigt blev uteslutningen av vissa länder, men inte andra, ganska godtycklig. Samtidigt var det svårt att förstå varför Sverige drabbats så illa under de två kortare perioder som angavs ovan. Här måste nog särskilda specifika omständigheter ha inverkat.

²¹ SOU 1991:82.

Delegationen nämner för perioden 1974-77 särskilt den i svensk ekonomisk historia så bekanta ”överbrygningspolitiken”, medan man för andra hälften av 1980-talet främst nämner effekter av den serie av devalveringar som olika regeringar genomförde, särskilt den sista 1982, om hela 16 procent. Den skapade en stark överhettning och inflation, särskilt efter 1985, samt ”osunda” kostnadsfördelar för svensk exportindustri som dragit ned på sin innovationsförmåga.

Produktivetsdelegationen lägger alltså stor vikt vid den förda ekonomiska politiken som ansvarig för Sveriges låga produktivitetstillväxt under 1970- och 1980-talet. Det är att notera att skulden snarast läggs på avvikelser från en tidigare förd ekonomisk politik och inte på systemkris. När det gäller ”överbrygningspolitiken” betonas att tilltron till att Sverige bara drabbats av en ”vanlig” konjunktursvacka 1973/74, som snart skulle rätta till sig själv, gjorde att man gick in med massivt stöd i form av industripolitik för att i första hand hålla sysselsättningen uppe. Delegationen talar här om ”labour hoarding”, det vill säga att företagen uppmuntrades att inte säga upp personal utan att ”spara” den för framtiden när konjunkturen blev bättre igen. Det var också en metod som fick aktivt stöd av politiken: företagen kunde räkna med finansiellt stöd och att industriministerns ”akutmottagning” alltid var öppen.²² Ett lägre kapacitetsutnyttjande under en konjunkturgång, som vanligtvis resulterade i uppsägningar, ledde nu snarare till en kraftigt minskad produktivitetstillväxt. I en situation där nedgången i efterfrågan var kortvarig var detta resonemang rimligt.²³ Men det gällde knappast om nedgången var tecken på mera djupgående problem av strukturell art, som till exempel effekter av stigande kostnader bland annat i form av löner, i kombination med internationell stagflation orsakad av oljekrischocker och monetär oro. När det gällde 1980-talets andra hälft var delegationen mera allmän i sin kritik av den förda ekonomiska politiken, där främst devalveringarna – som nämndes – sattes i förgrunden. De hade lett till stigande kostnadsinflation som kunde trollas bort av en svagare växelkurs.

Den pragmatiska slutsatsen av betänkandets ”sifferexercis” – som utredningen i ursäktande ordalag sade sig ha bedrivit – var att det ”är svårt att ge ett reservationslöst stöd för uppfattningen att Sverige dramatiskt och oåterkalleligt halkat efter – eller för den motsatta tolkningen att Sverige inte skulle ha några problem alls”. Inför ingången till 1990-talet stod Sverige inför en rad nya utmaningar, inte minst en demografisk utveckling som skulle ställa krav på nya offentliga utgifter, betonade man särskilt. Skattekvoten var redan mycket hög i Sverige med en offentlig sektor som låg mellan 60 och 70 procent av BNP. Men demografin skulle i så fall kräva ännu högre skatter, om utgifterna inte motverkades av en högre tillväxt. Tillväxten måste mot denna bakgrund höjas och därför stod Sverige inför ett betydande ”produktivetsproblem”.

²² Ett mycket talande empiriskt exempel är stålindustrin. Se Berglund (1987).

²³ Se resonemanget i ESO (2021). Expertgruppen för Studier i Offentlig ekonomi, *Ekonomiska krisers dynamik – en ESO-rapport om företagsomställning och strukturomvandling*. Rapport 2021:6 SOU 2021, som bland annat tar upp sambandet mellan produktivitet och ekonomiska kriser.

6. Dynamiskt globalt omvandlingstryck

Både debatten om den eventuella svenska eftersläpningen och produktivetsdelegationen i början på 1990-talet hade alltså nästan enbart diskuterat inhemska orsaker till 1990-talskrisen. Det finns dock anledning att höja blicken och anknyta Sverige till den globala process av dynamisk ekonomisk omvandling som Sverige var inblandat i och som starkt invercade på den aktuella krisen, men också på den tillväxtfas som kom därefter. Även om landet drabbats ovanligt hårt på grund av den starkt överhettade ekonomin under 1980-talet, bör ändå detta ses i ett större perspektiv. Kanske ledde även den kraftiga nedgången till att uppgången därefter blev ännu tydligare accentuerad.

Den globala ekonomin har sedan det industriella genombrottet under 1800-talet allmänt kännetecknats av två perioder av forcerad ekonomisk globalisering. Den första kan härledas till perioden från 1850 fram till första världskriget och den andra från 1960-talet och fram till nu. De kännetecknas båda av en snabb tillväxt av handel med varor och kapital liksom av ökad arbetsmigration mellan länder och världsdelar. En viktig konsekvens av ökad ekonomisk globalisering är inte bara att tillväxten av handel med varor och produktionsfaktorer accelererar snabbare än tillväxten av nationalprodukten i den globala ekonomin. Detta skapar i sin tur en av de viktigaste förutsättningarna för omfattande förskjutningar när det gäller relativpriser, mellan arbete och kapital, men också mellan industri- och råvaror och den globala ekonomins olika sektorer. Förändrade relativpriser skapar på detta sätt vad vi i allmänhet kallar för strukturomvandling, med omfattande följder för samhälle och ekonomi. På samma sätt påverkas inkomstfördelningen så till vida att båda perioderna av ökad globalisering skapar ökade inkomstklyftor. Det faktum att vissa tycks vinna mer på globaliseringen än andra skapar även intressekonflikter och i vissa fall sociala och politiska spänningar.²⁴

Ett alternativt, men på inget sätt i motsättning till det ovan sagda, sätt är att dela in den ekonomiska utvecklingen sedan mitten av 1800-talet i tre olika perioder av distinkta industriella tillväxtfaser. Det handlar om en ”första industriell revolution” under 1800-talet, med utgångspunkt i mekanisering och rationalisering som skapar en skarp utvidgning av industriell tillverkning, baserad på vatten och ångkraft – och där dess andel av nationalprodukten gradvis växer. Till en början i ett fåtal länder som sedan följs av allt fler. Under perioden från 1890-talet talar vi därefter om en andra industriell revolution, vars huvudkännetecken är framväxten av mass- eller serieproduktion baserad på nya kraftkällor som elektricitet och förbränningsmotorn. Denna övergång skapar en process som i viss mån ännu fortsätter genom ökad spridning till allt fler länder och regioner.

Den nya vågen av globalisering från 1960-talet som vi talade om ovan kännetecknas alltså av en ökad specialisering och omlokalisering av produktion genom en växande global marknad. Samtidigt överlappas denna utveckling av något som kan kallas en tredje industriell revolution, med en början i länder som tidigare genomgått den andra industriella revolutionen och sedan en vidare spridning. Denna tredje industrialisering innebär en ytterligare förfinad specialisering och allt mera automatiserad produktion med stigande förädlingsvärden.

²⁴ För att förstå dessa processer har modern ekonomisk-historisk forskning mycket att erbjuda. Se Williamson (2013).

En viktig förutsättning här är den ökade användningen av IKT (informations- och kommunikationsteknologi), baserad på datorer med allt större minneskapacitet och kapacitet att processa data snabbt, liksom omfattande utbyggda snabba nätverk.²⁵

Särskilt betydelsefullt blev IKT när persondatorer kunde kopplas samman med allmänna globala nätverk som internet samt mera begränsade sådana som band samman världen finansiellt. Detta möjliggjorde en förfinad arbetsfördelning produktionsmässigt och industriellt – så kallade ”värdekedjor” som vi återkommer till. Allt detta skapar på samma sätt som under globaliseringen under 1800-talet nya förändringar av relativpris och inkomster. I den nya globala arbetsfördelningen som växer fram som en konsekvens av den tredje industriella revolutionen är utan tvivel tillgången till en ökad produktion med hög förädlingspotential en viktig grund för stigande inkomster och välfärd. Samtidigt skapar detta en grund för strukturomvandling som innebär en förändrad inkomstfördelning, men även omfattar regional omlokalisering av produktions- och andra samhällsliga verksamheter. I lika hög grad som på det globala planet gäller detta förstås också det enskilda landets bidrag.

Hur den andra och tredje industriella revolutionen omskapat global produktion under det senaste halvsekle kan beskrivas på olika sätt. En ledande ekonomisk geograf som Peter Dicken talar om en process i flera dimensioner. För det första talar han om hur en ökad globalisering skapat en snabbt växande ekonomisk integration av produktionsverksamheter. En alltmer finfördelad arbetsfördelning skapar nya handelsströmmar av varor, kapital, teknologi och arbetskraft. För det andra skapar detta nya sätt att skicka både inkomsternas och produktionens geografi, en kraft som skapar ny divergens på global nivå. Inte minst under de senaste decennierna har det förts en omfattande diskussion om i vilken mån globaliseringen, genom ökad arbetsfördelning, skapar ökat välstånd eller inte. Rent teoretiskt är det enkelt att fastställa att globaliseringen hittills skapat en större kaka att fördela. Men lika sant är att förändrade relativpriser skapar – nu liksom under 1800-talet – nya sätt att fördela de ökade resurserna och det välstånd som detta möjliggör.

Ser vi till handelsströmmarnas geografi kan vi se tydliga förändringar under det senaste halvsekle. Redan för femtio år sedan var Europa den viktigaste stora regionen för den handeln, varav huvuddelen avsåg internt mellan dess länder. År 2009 är dess andel fortfarande mest omfattande: 39 procent, varav närmare tre fjärdedelar avser handeln inom Europaområdet. Den näst största handelsregionen är Asien, vars andel ökat språngartat sedan 1970-talet, med Kina i täten. Här utgör andelen närmare 30 procent av världens totala handel. Nordamerika är den tredje största regionen, med 16 procent av världens handel.²⁶

Men handelsströmmarna har inte bara en ny geografi, utan delvis även ett nytt innehåll. Tidigare dominerade handeln med konsumtions- och råvaror globalt sett. Under senare årtionden är det två nya fenomen som växer mycket starkare. Det gäller, för det första, kapital eller det som i modern statistik kallas FDI:s, direktinvesteringar utanför landets gränser. För det andra gäller det olika typer av insatsvaror vid sidan av råvaror.

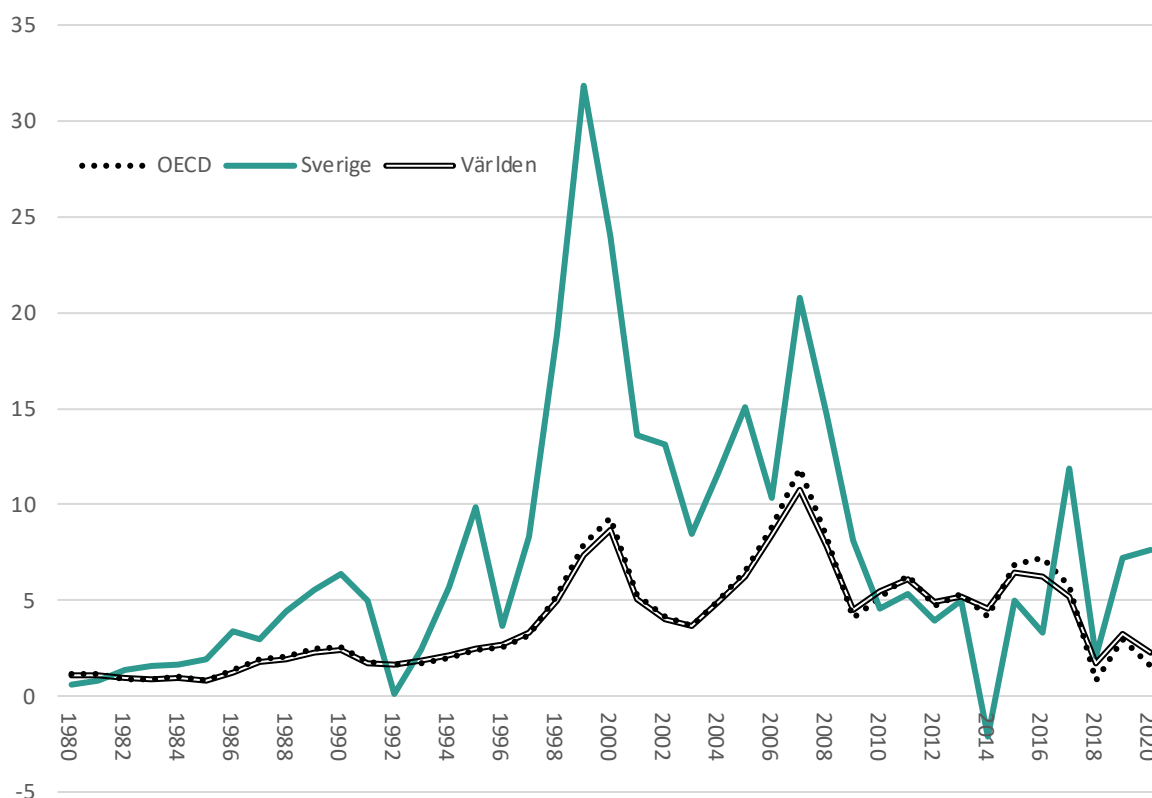
²⁵ Se Magnusson (2017). Det har under senare år lanserats en tes att vi under 2010-talet också skymtar något som kallas den ”fjärde industriella revolutionen”. Vad som då avses är något oklart. Det är visserligen sant att mekanisering med hjälp av IKT har fortsatt att öka i betydelse och att AI (artificiell intelligens) och ”jobless growth” har ökat i betydelse i produktionen. Men frågan är om detta verkligen innebär så mycket kvalitativt nytt att man kan tala om en ny industriell revolution? T.ex. skiftar uppfattningarna mycket kring vad AI egentligen innebär för strukturomvandling och efterfrågan på olika typer av arbetskraft. Vissa talar om omfattande arbetslöshet inom många yrken medan andra är mera försiktiga i sina omdömen. Utan tvivel har dock en del av den s.k. ”mismatch” som finns på den nutida arbetsmarknaden att göra med sådant som robotisering och ökad mekanisering. Vad det innebär för den totala sysselsättningen är mer osäkert eftersom robotisering med stor sannolikhet innebär ökad efterfrågan på andra jobb och färdigheter.

²⁶ Dicken (2015).

Man talar i detta fall alltså om globala ”värdekedjor” – som något kort berördes ovan – som innebär att en större andel av handeln omfattas av insatsprodukter i en kedja av produktion som pågår på olika platser för att bidra till färdigställande av slutprodukten.²⁷ Redan under 1960- och 1970-talen uppmärksammades uppkomsten och tillväxten av globala ”multinationella” storföretag med verksamhet lokaliserad i allt fler länder och regioner. Det som hänt sedan dess är dock att de globala värdekedjorna mellan självständiga företag växt allt mer i betydelse. Men även de ”interna” transaktionerna mellan transnationella företags olika delar ökar stadigt.²⁸ Detta ställer till trassel inte minst om man vill beräkna ett visst lands insats i den globala produktionen, eller hur tillväxten som helhet eller inom vissa sektorer utvecklas över tid.

När det gäller de utländska direktinvesteringarna kan vi av diagram 2 se att deras andel av världens BNP uppgick till drygt en procent år 1980. Tjugo år senare hade den här andelen ökat till närmare tio procent. Åren innan finanskrisen pressades den här andelen upp ytterligare, med en markant avmattning därefter. Sannolikt har pandemin förstärkt det här mönstret ytterligare under de allra senaste åren. Sveriges utveckling följer OECD-mönstret, om än med en generellt högre andel av BNP.

Diagram 2. Utländska direktinvesteringar som andel av nominell BNP, 1980–2020 (i %)

Källa: Världsbanken, <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.WD.GD.ZS>. Kurvorna i diagrammet utgörs av summan av nettoutflöde och nettoinflöde.

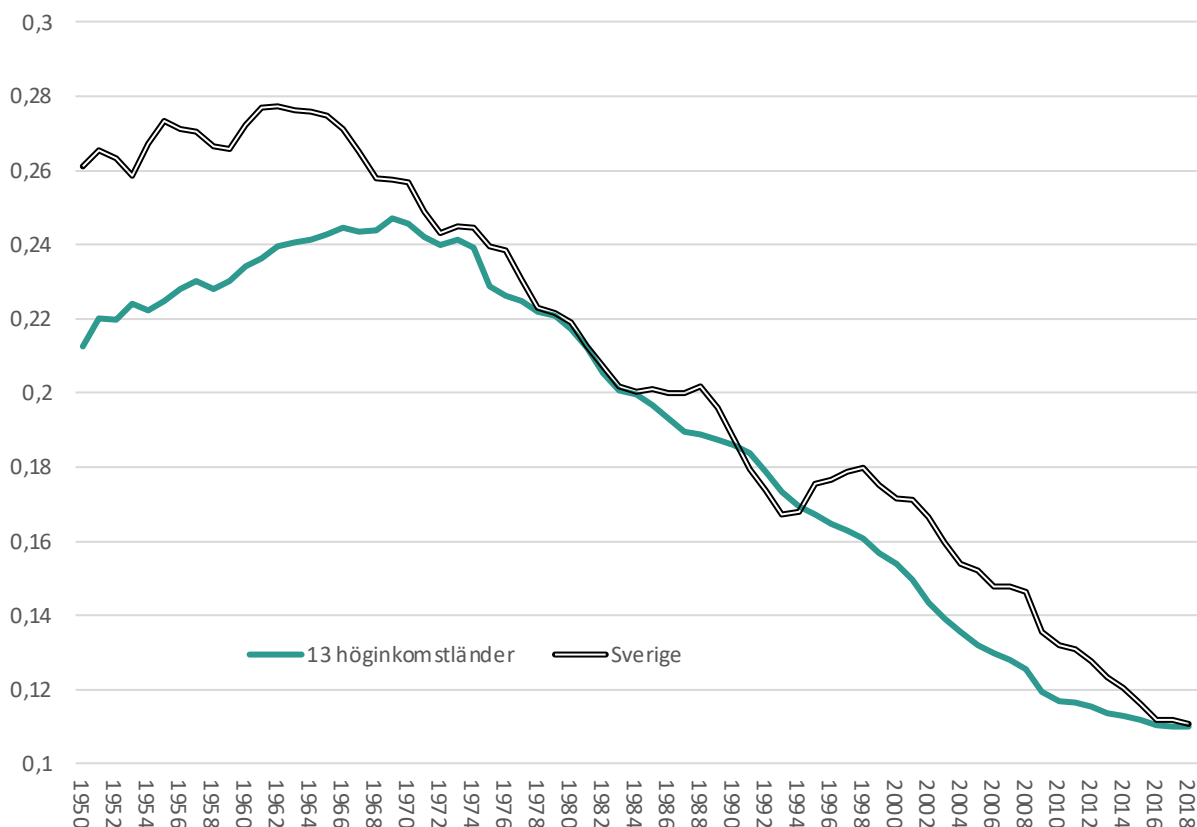
²⁷ Forskningen och litteraturen kring dessa kedjor är mycket omfattande. Se t.ex. Håkansson m.fl. (2009). Den allt mer ökade betydelsen av interregional handel, och att länder som exporterar t ex bilar eller komponenter av sådana också importerar bilar, betonas i den så kallade ”nya handelsteorin”, eller ”Dixit-Stiglitz-Krugman trade model” som betonar stigande skalavkastning genom geografisk handelsspecialisering.

²⁸ Dicken (2015), s. 114ff.

7. Den globala industriproduktionen

Det var under 1970-talet som det blev tydligt att industrisektorns andel av hela ekonomins sysselsättning i många länder började sjunka och att tjänstesektorn ökade starkt (se diagram 3 nedan); industrisektorns sysselsättningsandel inom OECD nådde sin högsta nivå i skarven mellan 1960- och 1970-tal. Därefter har andelen gradvis minskat, för att nu ligga på drygt tio procent. Svensk industris sysselsättningsandel började falla tillbaka redan i mitten av 1960-talet, men har därefter följt trenden för jämförbara länders genomsnitt.

Diagram 3. Industrisektorns andel av hela ekonomins sysselsättning, 1950–2018

Källa: Conference Board, Total Economy Database och Manufacturing Productivity Database. De 13 höginkomstländerna är Danmark, Finland, Frankrike, Italien, Japan, Kanada, Nederländerna, Norge, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland och USA.

Det var mot denna bakgrund som en omfattande debatt om industrisektorns (för)fall och tjänsteproduktionens övertagande av dess roll som motor i de tidigast utvecklade industriländerna tog fart.

Men med all sannolikhet underskattar vi i själva verket industriproduktionens och industrissysselsättningens andel av BNP, inte minst i höginkomstländer. Problemet med näringsstatistik överlag är att den har svårt att hänga med i den dynamiska tekniska och organisatoriska utvecklingen i näringslivet. Den har särskilt svårt att urskilja var gränsen ska gå mellan tjänste- och industriarbete, liksom i vilken näringssektor som en viss produktion lämpligen skall placeras.

Sättet att göra en uppdelning i statistiken har dock förmodligen förbättrats successivt och gör det möjligt att mera noga precisera varje sektors bidrag till nationalproduktionen, vilket kanske gör att statistiken både totalt och på nationell basis är ganska svår att jämföra över tid – och kanske mellan länder. Allra svårast är att i statistiska termer värdera industrins förädlingsgrad i samband med den ökade arbetsfördelningen inte bara inom ett företag utan när en lång rad av verksamheter läggs ut på självständiga enheter eller företag som rent innehållsmässigt tycks syssla med tjänsteproduktion. Det var mot bakgrund av detta som många redan tidigt började kritisera den officiella statistiken och ville tala om något som kom att kallas ”industrirelaterad tjänsteproduktion”. Det är förstås inte enkelt att exakt definiera hur detta begrepp skall definieras. Flera försök har gjorts. Redan i början av 1990-talet menade den svenske ekonomen Gunnar Eliasson att 50 procent av den ökande andelen ”tjänster” i nationalprodukten i själva verket bestod av ”industrirelaterade” tjänster i ett land som Sverige.²⁹ Liknande analyser och studier bland annat genomförda av Teknikföretagen antyder att industrisektorns verkliga andel i dag ligger runt 20 procent. Det är förstås en nedgång sedan efterkrigstidens höga siffror fram till 1970, men ändå högre än vad konventionell statistik har presenterat.³⁰ Inom industrisektorn i vid bemärkelse arbetar sålunda många medarbetare i företag som klassificeras som något annat än industriföretag.

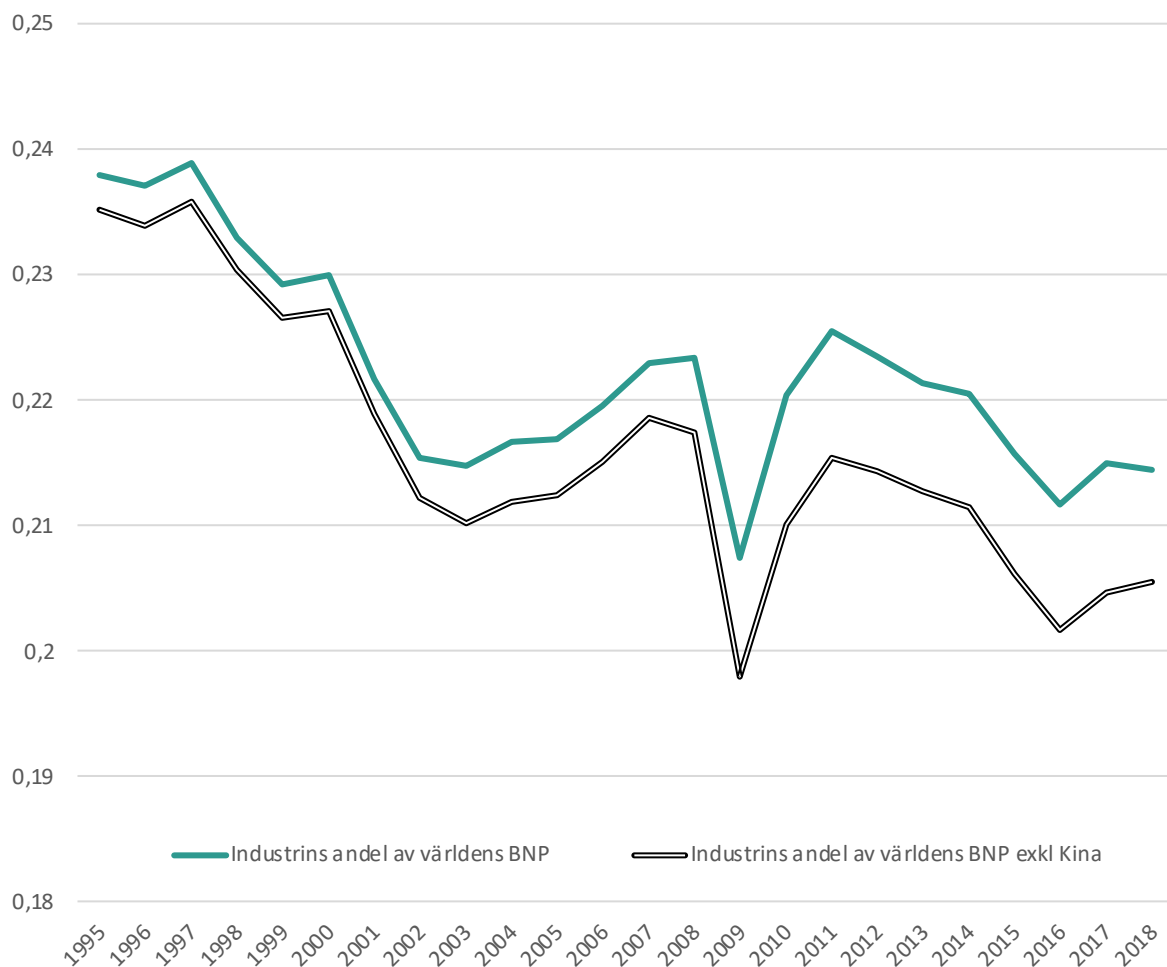
Detta är ett exempel från Sverige som vi ska återkomma till lite mera närgånget framöver. Vi återvänder nu till den globala nivån och ställer oss frågan hur egentligen industriproduktionens ställning ser ut och hur den har utvecklats under de senaste decennierna. Finns det anledning att anta att den förlorat i betydelse och betyder allt mindre för världsekonomin? Och i vilken mån kan man här, liksom vad gäller världshandeln, tala om en förändrad geografi?

När det gäller industriproduktionens ställning i världsekonomin kan vi med utgångspunkt från OECD-statistik i diagram 4 se att industrins andel av världens BNP har minskat något mellan 1995 och 2018 – från strax under 24 procent till drygt 21 procent. Detta är således ingen remarkabel nedgång på global nivå, och en förklaring till det är att statistiken inkluderar den indirekta förädling som efterfrågan på industriprodukter genererar i industrins underleverantörsled. Sedan millennieskiftet är den här andelen dessutom oförändrad. Vi ser också att Kina påverkar den övergripande slutsatsen; om den kinesiska ekonomin exkluderas minskar industrins andel av världens BNP snabbare och trenden sedan millennieskiftet är fortsatt negativ, om än i långsammare takt än under den andra delen av 1990-talet.

29 SOU 1993:16, bilaga 1.

30 Se ”Industrins andel av BNP kvar på 30 procent”: www.teknikforetagen.se/.

Diagram 4. Industrins andel av världens nominella BNP inklusive industrins underleverantörsled, 1995–2018

Källa: Beräkningen i detta diagram baseras på OECDs input-output databas och har bland annat presenterats i Lind (2022a).

Men hur ser det då ut med geografin när det gäller det industriella förädlingsvärdet – en fråga som vi redan betonat betydelsen av? Om vi här, i tabell 3, återigen använder OECD:s data för nominella förädlingsvärden för att bryta ned utvecklingen på länder och områden finner vi att G7-ländernas (Frankrike, Italien, Japan, Kanada, Tyskland, UK och USA) andelar tillsammans sjunkit relativt mycket mellan 1995 och 2018, från 62 till 36 procent. Som andel av ”världsmarknaden” för industrirelaterade förädlingsvärden är detta en substantiell minskning. Det gäller även G7-landet Tyskland som ökat sin andel inom gruppen, men som ändå faller i världen. De så kallade Baldwin-6-länderna (efter handelsekonomen Richard Baldwin):³¹ Kina, Sydkorea, Indien, Thailand, Indonesien och Polen, har ökat sin andel ännu mer; enbart Kina står för närmare 24 procent av världens industriproduktion 2018, för att drygt tjugo år tidigare bara stått för några enstaka procentenheter. USA har under samma tid fallit tillbaka som världens största industriproducent, till omkring 16 procent.

³¹ Baldwin (2019).

Man kan alltså med hjälp av dessa siffror våga dra slutsatsen att industrin i de mest utvecklade länderna har fallit tillbaka i en global kontext under den period som vi ägnar oss åt här, men kanske inte fullt så mycket som det ibland framställs i den allmänna debatten, samtidigt som industrialismens geografi förändrats starkt, med Kinas ökade andel som främsta exempel.

Tabell 3. Andelar (i %) av världens industrirelaterade förädling, dvs. inkl. industrins underleverantörsled

	1995	2000	2008	2018
Kina	3,8	5,5	12,2	23,6
USA	21,3	25,9	17,1	16,0
Tyskland	9,3	7,2	7,7	5,8
Sverige	0,8	0,8	0,8	0,5
Baldwin 6	10,3	11,6	20,4	34,1
G7	61,8	60,5	45,2	35,6

Källa: Beräkningarna i den här tabellen baseras på OECD:s input-output databas och har bland annat presenterats i Lind (2022a)

8. Sverige och BNP-tillväxten efter 1990-talskrisen

Som noterat ovan drabbades Sverige i början av 1990-talet av en djup ekonomisk nedgång, vilket ledde till tre år av negativ BNP-utveckling (1991–1993). Sedan följde två år då Sverige studsade tillbaka med en tillväxttakt på 3,2 respektive 3,5 procent för 1994 och 1995. Därefter föll siffran ned till 1,4 procent och vi kan i tabell 4 följa Sveriges utveckling i förhållande till hela OECD och euro-området (19 medlemmar i euroområdet efter 2000). Som också betonats ovan avgörs Sveriges position när det gäller tillväxt över tid av valet av länder att göra jämförelsen med.

Här jämförs Sverige med hela OECD, vilket bortser ifrån att Sverige också jämförs med länder som man skulle kunna hävda är senare industrialiserade länder och därför kanske har en högre tillväxttakt än de tidigt industrialiserade. Men detta senare har som nämnts kritiserats och bygger på en teori som inte är självklar. Jämförelsen med euroområdet är inte heller problemfri. Här handlar det dels om och i så fall i vilken mån medlemskap i euroområdet i sig självt har påverkat tillväxttakten (till exempel via fasta växelkurser). Men frågan är kontroversiell och har inget självklart svar i forskningen. För det andra rymmer ju även euroområdet länder med olika ”utvecklingsfas” (kanske främst underförstått ålder och teknisk kapacitet i kapitalstocken), låt säga exempelvis mellan Frankrike och Estland. Alla jämförelser bör mot denna bakgrund tas med en stor portion av försiktighet.

Tabell 4. BNP-tillväxt per capita i Sverige 1996–2019 i förhållande till hela OECD och euroområdet. Fasta priser.

BNP-tillväxt per capita			
	Hela OECD	Sverige	Euroområdet
1996	2,4	1,4	1,4
1997	2,4	3	2,4
1998	2,2	4,3	2,6
1999	2,5	4,2	2,7
2000	3,3	4,6	3,5
2001	0,7	1,2	1,8
2002	0,8	1,9	0,4
2003	1,4	1,9	0,1
2004	2,6	3,9	1,7
2005	2,2	2,4	1,1
2006	2,5	4,1	2,8
2007	1,9	2,7	2,4
2008	-0,3	-1,2	0,1
2009	-4,1	-5,2	-4,8
2010	2,4	5,1	1,9
2011	1,5	2,4	1,4
2012	0,8	-1,1	-1,1
2013	1	0,3	-0,4
2014	1,5	1,6	1,2
2015	1,9	3,4	1,2
2016	1,2	0,8	1,5
2017	2	1,2	2,4
2018	1,8	0,8	1,6
2019	1,1	1	1,3
Genomsnitt	1,5	1,9	1,2

Källa: OECD: *Growth per capita and labour productivity: Sweden*. OECD.org

Ser vi till att börja med på OECD och euroområdet, kan vi hur som helst notera en ganska låg tillväxt jämfört med tidigare här nämnda perioder: 1,5 respektive 1,2 procent per år. Ser vi lite närmare på siffrorna är orsaken inte minst cykliska faktorer med tre djupa vågdalar i tillväxttakten (2001–2003, 2008–2009, 2011–2016, för både OECD och eurozonen) som drar ned genomsnittet.

De senaste tjugo åren har länder som är jämförbara med Sverige varit lågpresterande i tillväxt i synnerhet i jämförelse med 1960-talet – men även i jämförelse med 1970–1980-talen.

När det gäller huvudförklaringar till detta bör vi främst notera att den låga tillväxten ska ses mot bakgrund av den snabba ekonomiska omvandling som skett under perioden och vars huvuddrag vi tecknade tidigare: en förskjutning av den globala ekonomiska geografien och när det gäller OECD och euroområdet den gradvisa ”avindustrialisering” som vi sett ske samtidigt som länder som Kina sett sin industri öka sin världsmarknadsandel kraftigt. I ekonomisk och ekonomisk-historisk forskning finns ganska robusta bevis på att produktivitet och tillväxt är högre inom industrisektorn än inom tjänste- och annan produktion, kanske beroende på problem att beräkna den. En alternativ tolkning är att tillväxten varit så svag beroende på den volatilitet som kan sägas ha kännetecknat de senaste 25 åren och som gällt både OECD och euroområdet, men också globalt sett, med Latinamerika och Asien på 1990-talet, Ryssland runt 2000 och nästan samtliga regioner indragna i finanskrisen 2008.

Vi kan nu övergå till Sverige, vars tillväxt över tid ganska väl överensstämmer med jämförelseländerna. Överlag hamnar då tillväxten sett över hela perioden 1996 till och med 2019 något högre än OECD totalt och euroområdet, 1,6 procent. Räkna vi antalet år som Sverige har en högre tillväxt än OECD totalt gäller det 15 år, och antalet sämre år är sammanlagt nio. När det gäller euroområdet återfinns för svensk del 16 bättre och sju sämre år, samt för ett år lika hög tillväxt. I jämförelse med OECD och euroområdet går Sverige särskilt bra från 1997 till och med 2007 samt två år under 2010-talet, nämligen 2010 och 2015. Däremot går det snarare något sämre eller ungefär lika dåligt för Sverige än de båda andra jämförelsegrupperna under resten av 2010-talet. Ett undantag är 2013, då den så kallade eurokrisen särskilt drabbade detta valutaområde, men året dessförinnan gick Sverige till och med sämre än euroområdet. För fullständighetens skull behöver vi också nämna att Sverige 2009 under finanskraschen drabbades hårdare än både OECD totalt och euroområdet.

9. Sverige och produktivitetstillväxten efter 1990-talskrisen

Tidigare har här diskuterats den omfattande debatten om produktiviteten under 1990-talet i Sverige. Med hjälp av OECD-siffror kan vi här göra en liknande jämförelse som gjordes ovan mellan vårt land och OECD totalt och euroområdet. Den serie vi valt här som är någorlunda jämförbar mellan länder är arbetsproduktiviteten. Rent teoretiskt är kanske TFP (total faktorproduktivitet) ett överlägset mått. Men jämförelsen blir ändå mycket svår eftersom olika länder använder olika beräkningsmetoder, vilket gör det mindre meningsfullt att jämföra. Det kan tilläggas att detta också i hög grad gäller mätningar över tid för enskilda länder, där byte av sifferserier och mätningsmetoder gör det vanskligt att jämföra över tid. Mot denna bakgrund är det kanske inte så underligt att de flesta komparativa jämförelser av produktivitet oftast baseras på arbetsproduktivitet.³²

Vad säger då OECD:s senaste siffror? Databegränsningar gör att vi måste begränsa tidsutsnittet till perioden 2000–2019. Om vi till att börja med väljer hela OECD har arbetsproduktiviteten ökat med i genomsnitt 1,2 procent per år sedan millennieskiftet, medan snittet för euroområdet (19 länder) uppgår till 0,8 procent under samma period.

³² Se ESO (2021).

Som helhet gäller därför bedömningen att produktivitetstillväxten varit begränsad under perioden för OECD och euroområdet. När det gäller tolkning och förklaring till detta kvarstår dessa från vad som tidigare sagts om BNP-tillväxten under samma period. Denna bör i första hand ha hållits ned på grund av den globala omställningen och industriproduktionens nedgång relativt sett i de äldre industrialiserade länderna och/eller på grund av mätproblem med att beräkna produktivitetstillväxt i andra sektorer av ekonomin.

Tabell 5. Tillväxt i arbetsproduktivitet (BNP per timme) i Sverige 2001–2019 i förhållande till hela OECD och euroområdet. Fasta priser.

BNP per timme			
	Hela OECD	Sverige	Euroområdet
2001	1,6	0,8	1,5
2002	1,5	3,6	0,8
2003	2,1	3,8	0,5
2004	2,3	3,5	1,2
2005	1,6	2,8	0,9
2006	1,6	2,9	1,4
2007	1,4	0,2	0,9
2008	0	-1,7	-0,2
2009	0	-1,4	-1,1
2010	1,5	3,5	2,5
2011	1	0,9	1,5
2012	0,4	-0,5	0,6
2013	1	0,8	0,9
2014	0,8	1,2	0,7
2015	1,1	2,9	1,1
2016	0,5	-0,6	0,3
2017	1,6	0,9	1,5
2018	1	0,3	0,1
2019	1,3	2,4	0,6
Genomsnitt	1,2	1,4	0,8

Källa: OECD: Growth per capita and labour productivity: Sweden. OECD.org. För åren 1996–2000 ökade euroområdets produktivitetstillväxt med i genomsnitt 1,6 procent per år. Motsvarande ökningstakt var 2,3 procent för Sverige.

Låt oss därefter övergå till Sverige. Produktivitetssiffrorna ligger något högre för Sverige än för OECD och euroområdet, om än på en historiskt förhållandevis låg nivå. I både absoluta och relativa termer var den svenska produktivitetstillväxten särskilt gynnsam under åren fram till finanskrisen.

Sveriges produktivitet har ungefär lika ofta legat över som under OECD:s genomsnittliga årliga ökningstakt. Detta gäller även i förhållande till euroområdet. Arbetsproduktivitet är ett grovt mått, men kanske ändå som nämnts det bästa som vi har. Jämförelsen i tabell 5 förstärker det som sades ovan när det gällde tillväxten av BNP: arbetsproduktivitetens tillväxt har varit blygsam under åtminstone de senaste tjugo åren för hela OECD-området, och detta har även gällt för Sverige.

Som vi sett kom den svenska diskussionen under 1990-talet i hög grad att handla om i vilken mån Sverige hade hamnat efter i tillväxt som en effekt av vad som brukar kallas bristande konkurrenskraft. Grundorsaken till detta sades i första hand vara strukturella, som måste avhjälpas genom omregleringar av den svenska politiska ekonomin med tydligt syfte att öka den ekonomiska tillväxten.

Med begreppet ”konkurrenskraft” kan man förvisso mena olika saker. Produktivitetsdelegationen från 1991 talade om uppkomna svenska ”produktivitetsproblem” som bland annat hade att göra med en överdimensionerad offentlig sektor som skapade incitamentsproblem och bristande innovationstakt inom industrin, men också långsiktiga effekter i form av en åldrande befolkning, en försämrad förvärvskvot, brister i arbetsorganisation samt ”labour hoarding” (dvs. att företag upprätthåller samma arbetsstyrka trots att produktionen mer eller mindre tillfälligt minskat).

Samtidigt har vi i efterhand kunnat se hur Sverige från mitten av 1990-talet upplevt en period fram till 2008 som kännetecknas av en relativt hög BNP-tillväxt och snabb produktivitetstillväxt. Vi fick en skjuts framåt som innebär att svensk ekonomi efter den svåra 1990-talskrisen kan beskrivas i termer av en tredje industriell revolution. Exakt hur denna ska beskrivas och förstås är ännu ganska outforskat – liksom varför vi efter 2010 kan se en tydligt försämrad utveckling. Till stor del var denna en del av en mera global tillbakagång i produktion och produktivitet. Men här finns också särskilda svenska faktorer som vi snart ska återvända till.

Även om vi inte mera exakt kan förklara uppgången från och med mitten av 1990-talet finns det anledning att anta att Sverige under denna tid ökade sin ”konkurrenskraft” och att detta berodde på ökade marknadsandelar för vår industri. Förmodligen berodde detta på en omstrukturering till ny produktion och nya produktionsprocesser, med ett ökat kunskapsinnehåll av en typ som Klas Eklund i en nyligen släppt rapport från Facken inom industrins produktivitetskommission kallat för ”Schumpeteriansk”.³³

1990-talskrisen ledde med andra ord till att gammal industriell organisation och teknik byttes mot ny i relativt omfattande skala. Den stora nedläggningen av företag och den omfattande arbetslösheten, med kanske upp till 500 000 förlorade jobb i privat industri, var utan tvivel ett tecken på detta. Mycket talar även för att Sverige hakade på den väg av globala värdekedjor som utvecklades starkt under denna tid samt aktivt deltog i den ”outsourcing” och ”offshoring” av produktion som också var en del av denna process. Den relativt dystra bild som målats upp i den tidiga 1990-talsdebatten hade delvis förbytts mot en mera positiv i slutet av samma decennium.

33 Eklund (2022).

10. Teknikindustrins konkurrenskraft sedan 1990-talet

För att mera noga kunna analysera produktivitet och konkurrenskraft över tid har ny statistik utarbetats av OECD och WTO, särskilt i en så kallad input-output-databas som gör det möjligt att jämföra Sveriges industri med andra länder och grupper av länder – något som vi redan refererat till. Självklart bör även dessa tidsserier tolkas försiktigt, och det gäller fortfarande att valet av jämförbara länder har stor betydelse för analysens utfall. Som framgått har vi när det gäller tillväxt och produktivitet i första hand gjort en jämförelse mellan Sverige och samtliga OECD-länder samt euroområdet. Men det görs även jämförelser av Sverige med G7-länderna. Det kan finnas fördelar och nackdelar med olika typer av jämförelser. G7 handlar mest om stora ekonomier och gamla industriländer medan hela OECD även tar med mindre samt ”nya” industrialiserade länder.

Med den nya databasen skapas ökad precision genom att hänsyn tas till de strukturella förändringarna inom industrin under de senaste decennierna. I synnerhet beaktas betydelsen av den snabba tillväxten av moderna globala värdekedjor: vad som kommer att ingå i de nationella siffrorna är landets relativa bidrag till förädlingsvärdet av färdiga produkter som i ökad grad är beroende av ”handel med arbetsuppgifter snarare än produkter”. Det bör också nämnas att databasen tar sin utgångspunkt i löpande och inte fasta priser. Detta är förmodligen dock ett mindre problem för den tid som vi behandlar här beroende på genomgående låg inflation under perioden.

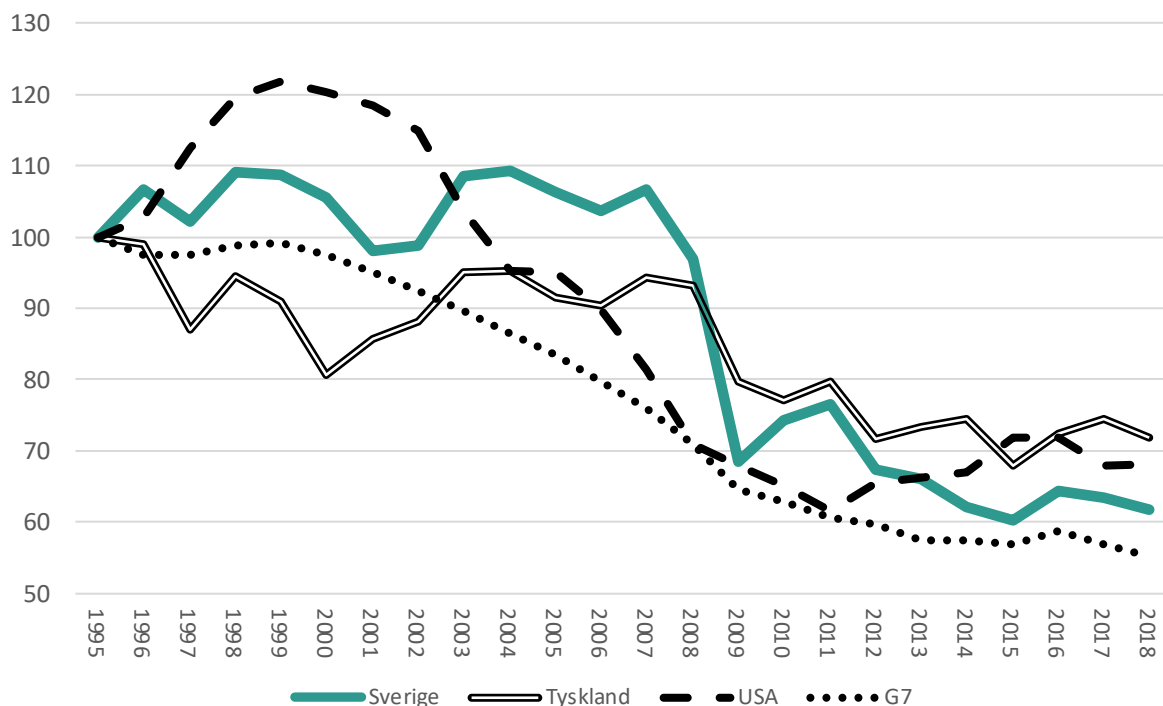
En kort sammanfattning av huvudresultaten i undersökningen är – som vi redan varit inne på – de nya industrialiserade ländernas snabba tillväxt medan de ”gamla” (G7-länderna) fallit tillbaka i relativ skala. I synnerhet gäller det Kina som under de trettio år som vi behandlar här stigit fram som en industriell global huvudaktör. Sett i sin helhet har industriproduktionens andel, inklusive den förädling som skapas längs industrins underleverantörsled, av världens BNP fallit mellan 1995 och 2018 från 24 till 22 procent, men om man bortser just från Kina har den minskat från 24 till 20 procent. Under samma tid har G7-ländernas andel minskat från drygt 60 till 40 procent.

Ska man sätta in Sverige i denna bild har även Sveriges industriproduktions bidrag till global BNP minskat. Den fråga som då besvaras är mer precist: Hur stor andel av den förädling som genereras i världen av att producera världens efterfrågan på industriprodukter tillfaller Sverige (se tabell 3)? Från 1995 fram till 2008 ökar andelen dock något, men faller brant efter finanskrisen. Totalt sett har Sverige fallit tillbaka i relation till de nya industrialiserade länderna, men snarare gått lite bättre (åtminstone fram till 2009) än G7-länderna från mitten av 1990-talet. Om man bortser från Tyskland, som ju ofta ses som det G7-land som gått bäst av alla, så har Sverige i stort sett upprätthållit sin konkurrenskraft inom dessa grupperingar. Men siffrorna efter finanskrisen pekar onekligen i en oroväckande riktning.

Bryter vi ned totalsiffrorna för industrin till den så kallade teknikindustrin och dess delbranscher ser dock utvecklingen lite annorlunda ut.³⁴ Om vi återigen utnyttjar statistik från OECD:s input-output-serier av global industriell produktion, kan vi se att Sverige har en bättre utveckling än G7-länderna och ligger högst av alla de länder som jämförs under perioden 2003 till och med 2007 (se diagram 5 nedan). Särskilt under 2010-talet visar dock USA upp en bättre utveckling än Sverige.

³⁴ Definitionen av teknikindustrin som används här är summan av branscherna Bearbetad metall, Datorer och elektronik, Elektrisk utrustning, Maskiner och utrustning, Fordon och Annan transport.

Diagram 5. Förändring av teknikindustrins andel av den förädling som teknikindustrin skapar i världen, inkl. dess underleverantörsled. Index: 1995 = 100.

Källa: Beräkningarna i det här diagrammet baseras på OECD:s input-output-databas och har bland annat presenterats i Lind (2022b).

Men vi kan även bryta ned siffrorna ytterligare på de delsektorer som OECD använder sig av (se tabell 6 nedan). När det gäller kategorin ”Bearbetad metall” går Kina upp ordentligt medan G7-länderna faller tillbaka. Sverige faller också i konkurrenskraft under den angivna perioden, men inte så mycket som Tyskland, USA och G7. Ser vi till branschen ”Datorer och elektronik” sjunker Sverige under G7 i samband med finanskrisen och faller tillbaka ytterligare under 2010-talet. Särskilt Tyskland går här starkt och behåller ungefär samma konkurrenskraft under hela perioden med en topp 2008. Går vi sedan till Elektronisk utrustning och Sveriges konkurrenskraft så ligger Sverige i topp i förhållande till Tyskland, USA och G7. Utvecklingen här under åren 2002 fram till och med 2007 innebär en betydligt förstärkt konkurrenskraft, medan den konvergerar under 2010-talet till ungefär samma nivåer som USA, Tyskland och G7.

I stort sett samma bild gäller ”Maskiner och utrustning”, där Sverige tar ett språng uppåt åren före finanskrisen, men faller tillbaka under 2010-talet. I stort sett samma mönster upprepas när det gäller sektorn ”Fordon” med en snabb uppgång från 2003 till 2008, en kraftig nedgång därefter, men med en uppgång efter 2014. När det, till sist, gäller ”Annan transport” går Sverige sämre än alla andra jämförbara länder inklusive G7. Här är brottet tydligt redan från 2003 med en liten uppgång efter 2010 och därefter. Det behöver här starkt betonas att det vore önskvärt i den fortsatta forskningen att kunna bryta ner de kategorier av undergrupper som här har använts för att tydligt förstå hur tillväxten och kontraktionen mellan olika delar av industrin gestaltat sig över tiden sedan 2008.

Tabell 6. Teknikindustrins delbranscher. Andel (i %) av den förädling som genereras i världen av världens efterfrågan, inkl. branschernas underleverantörsled.

	1995	2000	2008	2018
G7				
Bearbetad metall	66,9	64,2	42,5	28,2
Datorer och elektronik	63,1	62,1	46,3	32,0
Elektrisk utrustning	66,9	59,6	40,5	28,8
Maskiner och utrustning	69,7	74,0	60,9	35,5
Motorfordon	71,3	69,9	52,7	44,0
Annan transport	66,3	69,8	56,9	51,0
Kina				
Bearbetad metall	2,7	4,5	6,6	29,4
Datorer och elektronik	2,7	3,0	6,3	19,0
Elektrisk utrustning	3,6	8,8	20,0	28,7
Maskiner och utrustning	5,3	6,2	21,4	30,5
Motorfordon	2,8	4,3	10,6	23,9
Annan transport	1,9	3,0	7,1	16,1
USA				
Bearbetad metall	19,1	24,6	15,9	13,4
Datorer och elektronik	26,7	31,5	20,0	15,2
Elektrisk utrustning	15,2	18,7	9,4	8,4
Maskiner och utrustning	18,7	25,3	17,5	12,2
Motorfordon	26,3	29,8	14,7	18,3
Annan transport	31,9	38,2	29,1	26,5
Tyskland				
Bearbetad metall	15,7	11,5	10,4	7,8
Datorer och elektronik	5,1	4,2	4,5	3,5
Elektrisk utrustning	11,6	8,3	9,1	7,2
Maskiner och utrustning	13,6	12,1	15,3	8,7
Motorfordon	13,7	11,8	14,4	10,5
Annan transport	5,5	4,6	4,4	4,4
Sverige				
Bearbetad metall	1,2	1,4	1,4	1,0
Datorer och elektronik	1,0	1,2	0,7	0,2
Elektrisk utrustning	0,7	0,8	0,7	0,5
Maskiner och utrustning	1,1	1,1	1,5	0,7
Motorfordon	1,3	1,3	1,4	0,9
Annan transport	0,7	0,6	0,4	0,5

Källa: OECD:s input-output-databas och har bland annat presenterats i Lind (2022b).

Ska man till sist sammanfatta utvecklingen för svensk ”konkurrenskraft” utifrån de data som angivs här följer alltså det mönster som vi redan kunnat bekanta oss med. Perioden mellan 1995 och 2018 kan utan tvivel delas upp i två delar, med en markerad gräns vid finanskrisen. Under den första perioden växer Sverige i konkurrenskraft ganska tydligt – det gäller industrisektorn som helhet, tekniksektorn och även dess olika delbranscher. Utvecklingen efter 2010 ser sämre ut. Man kan mot denna bakgrund ställa den relevanta frågan: Vad är det som händer under finanskrisen och 2010-talet med Sveriges konkurrenskraft, liksom tidigare som vi såg med tillväxten och produktiviteten?

11. Vad hände efter 2008 års finanskrasch?

Vi har ovan betonat hur den industriella dynamiska omvandlingen i Sverige – efter en stark tillväxtperiod efter det tidiga 1990-talets kris fram till finanskraschen 2008 – verkar ha kommit av sig under 2010-talet. I vilken mån – och i så fall hur – kom själva kraschen efter Lehman Brothers konkurs i oktober 2008 i kombination med EU-krisen i början av 2010-talet att bidra till eller utlösa en sjunkande tillväxt i Sverige under 2010-talet? Eller kan vi finna orsakerna på annat håll, till exempel i föröd ekonomisk politik eller av institutionella skäl?

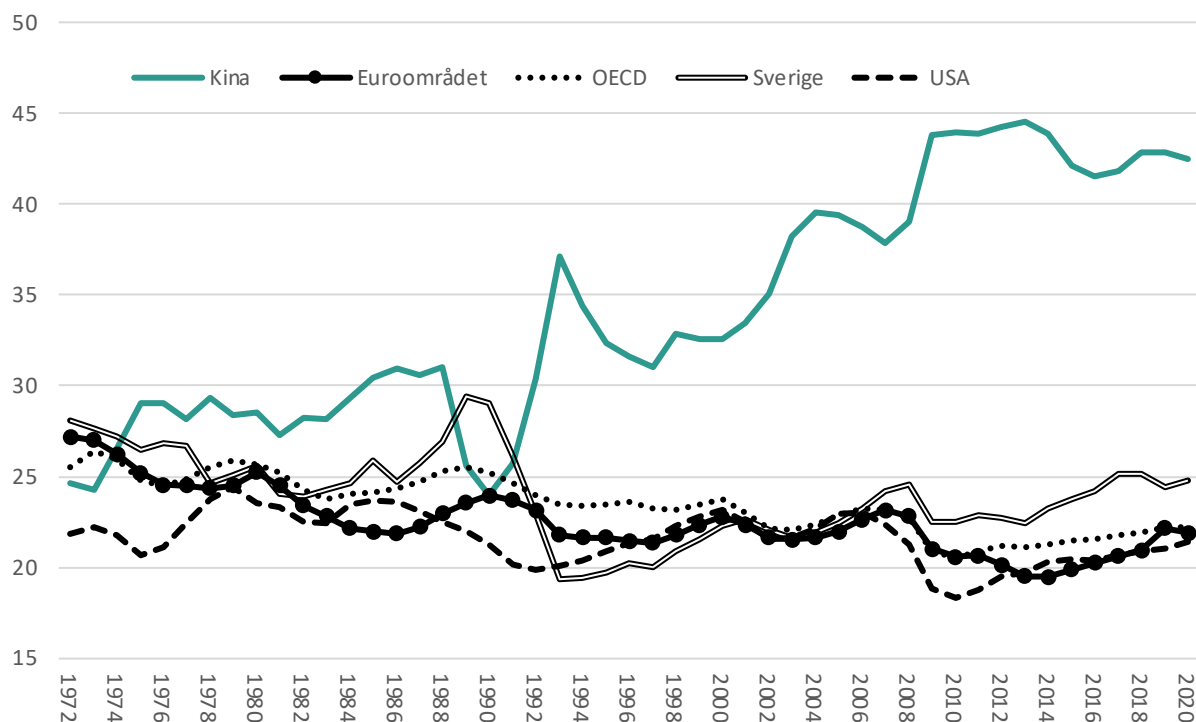
Orsaksförhållandena är inte helt lätta att fastställa, men mot att det främst skulle bero på interna eller institutionella faktorer talar det faktum att i stort sett alla jämförbara länder liksom Sverige har gjort dåligt ifrån sig under perioden. Inget talar heller för att Sverige skulle ha hamnat i ett mera ogynnsamt konkurrensförhållande till omvärlden, till exempel på grund av höga löneuttag i förhållande till andra länder. Internationella jämförelser visar snarare när det gäller det senare att Sverige inte alls haft de högsta löneökningarna av de länder som man kan jämföra sig med. Under perioden 2000–2018 har den årliga löneökningstakten i Sverige legat strax under medelvärdet för samtliga OECD-länder, med länder som Storbritannien, Tyskland, Norge, Danmark, Nederländerna, Schweiz och USA klart ovanför OECD:s genomsnitt.³⁵

Det är naturligtvis möjligt att också diskutera andra möjliga förklaringsgrunder för att Sverige, liksom många andra länder, upplevt en svag ekonomisk tillväxt efter finanskrisen. Det kan kanske till exempel diskuteras – något som uppmärksammades under de tidiga 1990-talsdebatterna – hur det ser ut med investeringarna i Sverige i ljuset av den förda växelkurspolitiken. Rent allmänt fördes den gången fram att 1970- och 1980-talens omfattande devalveringar ledde till en sjunkande innovationstakt när konkurrenstrycket hölls tillbaka. Kanske kan den svenska växelkurspolitiken med en rörlig krona efter 1992 spela en viss roll i sammanhanget?

När det till att börja med gäller investeringsnivåer kan vi vända oss till den statistik som OECD och Världsbanken levererar av något som kallas Gross Fixed Capital Formation eller investeringar i kapitalstocken.

³⁵ Wikipedia "List of countries by average wage".

Diagram 6. Investeringar i kapitalstocken, som andel av BNP (i %)

Källa: Världsbanken.

För euroområdet kan skönjas snabbt sjunkande investeringar 2009 till och med 2014, medan en uppgång kan skönjas 2015 till och med 2019. Sveriges utveckling kännetecknas också av en skarp nedgång 2009 till och med 2013. Därefter ökar andelen, för att ligga på en historiskt hög andel av BNP i slutet av perioden. Sveriges investeringar i förhållande till BNP tycks alltså ligga några procentenheter högre än för euroområdet. Låga investeringar längre tillbaka i tiden kan förstås spela en roll för sjunkande tillväxt och produktivitet efter 2010, men det verkar osannolikt eftersom Sveriges investeringsnivå inte sticker ut från jämförbara länder efter 1990-talskrisen.

En av erfarenheterna av 1980-talet var att de svenska devalveringarna med all sannolikhet ledde till en långsammare produktivitetstillväxt och sjunkande krav på industriell omställning. Sedan 1992 har dock Sverige en flytande växelkurs. Sett över hela perioden från eurons införande 2000 har Sveriges krona gått ganska jämnt med euron och dollarn, med särskilda undantag under utpräglade turbulenta år som 2001, 2009 och även hösten 2019.³⁶ Kronan har – ska det dock sägas – legat lägre än båda valutorna från och med 2014 och under resten av 2010-talet. I förhållande till dollarn har den svenska kronan dessutom varit mera volatil än euron under de senaste tio åren. Mot denna bakgrund vore det konstigt att hävda att ett sjunkande kronvärde har lett till att Sverige tappat fart när det gäller tillväxt och produktivitet. En sådan effekt bör helst ses över en längre period och bör inte på ett enkelt sätt kunna förklara en process som tycks ha sin inledning redan före 2014.

36 www.ekonomifakta.se

Vi behöver alltså snarare koncentrera oss på mer generellt verkande faktorer som varit negativa för Sverige, utan att för den skull förneka att samma utveckling syns tydligt också i andra jämförbara länder i Europa och OECD. Vi har tidigare sett att Sverige, trots låg BNP-tillväxt, inte tycks ha förlorat i konkurrenskraft i förhållande till jämförbara länder (utom Kina och andra tillväxtländer). Detta hindrar dock inte att Sverige har ett ”produktivhetsproblem” – så som 1991 års produktivetsdelegation formulerade saken – vilket påverkat landets förmåga att utveckla tillväxt och välstånd. Vi ska nu tentativt diskutera några av dessa och koppla samman dem med finanskrisen och vilken roll den globala utvecklingen kan ha spelat för Sverige.

Vi behöver till att börja med påminna oss om att det vi kallar finanskrisen egentligen är två internationella kriser som sträcker sig från 2008 till 2012, men kom att få följdverkningar under hela 2010-talet och fram till coronapandemin. Som förväntat dök den reala ekonomin inom EU och OECD kraftigt under 2009, som en effekt av händelserna på hösten 2008.³⁷ Investeringar sköts upp och planerade projekt lades i malpåse. Konsumenterna började titta över sina hushållsutgifter och beslutade sig för att vänta med nya inköp. Som en konsekvens steg arbetslösheten och efterfrågan i ekonomin minskade. Genom massiva insatser för att rädda banker och rekapitalisera dem med mycket betydande belopp, trodde man sig åter kunna få fart på hjulen. Flera av de stödpaket som tillkom under vintern 2008/9 hade karaktären av att stärka bankernas tillgångar genom lån eller rena tillskott som kraftfullt skulle motverka betalningsinställningar. Det gällde i synnerhet i USA. Sveriges exempel från 1990-talskrisen av att staten tog över mer eller mindre värdelösa värdepapper (obligationer etc.) och satte dem i en särskild fond för långsiktig rekonstruktion, väckte också intresse från många håll, bl.a. i USA.³⁸ Av samma skäl etablerades också en tydlig lågräntepolitik både i USA och Europa, via deras centralbanker. Till sist bör också nämnas metoden med att centralbankerna på båda sidor av Atlanten bedrev så kallad ”quantitative easing”, det vill säga köpte upp bankernas obligationsportföljer för att skapa ökade krediter för bankerna.

Men under 2010 kom på allvar ett nytt hot in i bilden. Det gällde i synnerhet i Europa. När arbetslösheten vände uppåt och stora insatser behövde göras för att förse bankerna med pengar, blev det tydligt att detta ytterligare förstärkte en ansträngd budgetsituation i många europeiska länder. Det gällde i synnerhet de så kallade PIGS-länderna i södra Europa (Portugal, Italien, Grekland och Spanien), med redan omfattande budgetunderskott och hög statsskuld. Men det gällde egentligen även länder som särskilt hårt hade drabbats av finanskrisen, så som Irland, Island och de baltiska länderna. Även Tyskland och Frankrike hade dragit på sig en kraftigt ökad statsskuld sedan 00-talets början och hade medvetet valt att inte uppfylla de krav på budgetbalans samt måttlig statsskuld (högst 60 %) som eurosamarbetet krävde, enligt den så kallade ”Stabilitets- och tillväxtpakten”. Det hela började alltså inte 2008 utan flera år tidigare. Det var nu denna rättfälla som slog igen med full kraft under 2010.

Från och med 2010 var aktiviteten hög för att försöka sätta en gräns för krisens återverkningar och skapa förtroende för att Europa skulle kunna rida ut stormen. I november 2011 lanserades ett EU-paket med olika förslag för att stoppa den akuta krisen, vilket sedan slutgiltigt antogs i november 2011.

³⁷ Magnusson (2012).

³⁸ Denna metod som återanvändes i Sverige under finanskrisen 2008 talades om i termer av ”the Swedish model”. Se Magnusson (2021). Jämför Jonung (2009).

Kommissionens förslag innebar bildandet av den så kallade europluspakten. Inom denna förband man sig att acceptera en ökad tillsyn av den nationella ekonomiska politiken och finanspolitiken. Uppdraget sades vara att strikt hålla sig till det som redan tidigare stadgats i Stabilitets- och tillväxtpakten, att medlemsstaterna måste undvika alltför stora budgetunderskott, med syftet att inte äventyra hållbarheten i de offentliga finanserna. Genom att bryta mot detta mål skulle man bli föremål för sanktioner, och länder i euroområdet som inte följde reglerna skulle kunna bötfällas.

Förmodligen var det dock något annat som fick situationen att stabiliseras efter ett tag, nämligen att ECB, Europeiska centralbanken, från och med hösten 2011 delvis gått runt sitt mandat och i olika omgångar delat ut lån med – som vi tidigare nämnt – låg ränta till privata banker i Europa. Det innebär i sin tur att bankerna kunde köpa upp statsobligationer från PIGS-länder som annars inte hade hittat några villiga köpare. Man gick alltså samma väg som USA 2008 och ECB utlovade sig att vara ”the lender of last resort”, som skulle se till att det europeiska finansiella systemet räddades från kollaps. Legendariskt är det tillfälle när den dåvarande ordföranden för ECB, Mario Draghi, ställde sig upp på ett möte i London på sommaren 2011 och deklamerade att ECB skulle göra ”whatever it takes” för att stödja finanssektorn. Detta lugnade ner den akuta krisen. Ändå kom EU som en konsekvens av sin krispolitik efter 2010 – med Grekland som det givna exemplet – att starkt förknippas med en nedskärningspolitik, med hårda krav på krisande medlemsländer för att få tillgång till de räddningspaket som utlovades. Begreppet ”austerity” (”svångremspolitik”) blev en samlingsbeteckning på denna politik som ogillades i stora delar av Europa och som ledde till ett minskat förtroende för EU och ökad splittring.

Vilka effekter detta hade för den ekonomiska utvecklingen i Europa, liksom på andra håll i världen, är förstas omöjligt att i detalj fastställa. Vi har dock sett att den ekonomiska tillväxten förmodligen kan kopplas samman med detta och att utvecklingen under hela 2010-talet varit svag. En minskad efterfrågan och handel har av ECB, liksom av medlemsländerna, försökt mötas genom en lång period av historiskt sett extremt låga räntor – till och med som i Sverige med negativa räntor. Ett annat mycket omfattande medel har som nämnts tidigare varit så kallade ”kvantitativa lättnader” (”quantitative easing”), det vill säga att centralbankerna i olika länder har likviderat sina skulder genom massiva uppköp på obligationsmarknaden, till exempel av bostadsobligationer. Detta har skapat en omfattande ökning av likviditet, som fram till 2021 inte lett till nämnvärd inflation. Samtidigt har många befarat att nya bubblor byggs upp på detta sätt. När detta skrivs i början av år 2023 har detta tidiga mönster brutits och inflationen har ökat språngartat. För att motverka detta har Riksbanken redan höjt sin styrränta flera gånger och fler höjningar kan komma att följa.

Många vill också peka på att den ekonomiska tillväxt som ändå kommit till stånd under 2010-talet i första hand berott på ökad belåning.³⁹ I de flesta västländer har både den offentliga och den privata skuldsättningen ökat snabbt. Det senare är inte minst giltigt för Sverige, vars hushållsskulder i förhållande till disponibla inkomster ökat från något mindre än hundra procent år 1996 till närmare 200 procent år 2020.⁴⁰ Utan tvivel har detta skapat en stegrad efterfrågan. Men samtidigt har skuldsättningen lett till ökade risker för bubblor.

39 Den tyske sociologen Wolfgang Streeck går så långt att han hävdar att i stort sett hela BNP-tillväxten efter 2008 har berott på ökad privat skuldsättning. Se Streeck (2018).

40 Källa: SCB. Detta ska dock ses mot bakgrund av att andelen skulder i förhållande till totala finansiella tillgångar är stabil över hela perioden från 1996. Men här finns möjligheten att man missar att en stor del av dessa skulder avser bostäder vars värde ökat i takt med att skulderna ökat. En situation där till exempel de finansiella tillgångarna snabbt minskar i värde skulle göra hushållsskuldernas nivå vansklig för många hushåll.

Samtidigt behöver man närmare skärskåda vilka sektorer i ekonomin som växt under 2010-talet. Är det konsumtionen av konsumtionsvaror som växt eller är det i första hand tillgångsmarknaderna som gynnats mest? Är det detta vi kan se i stigande tillgångs- och inkomstskillnader och när till exempel bostadsmarknaden närmast exploderat på många håll – en utveckling som stoppats upp mot bakgrund av de stigande räntor som vi ser för närvarande. Och vad betyder allt detta för produktionen och produktivitetens utveckling på sikt? Vi ska avsluta med att använda Sverige som exempel för att ställa några frågor kring detta.

12. Sverige i stöpsleven?

Som vi sett kom Sverige, liksom andra jämförbara länder, aldrig riktigt igång med sin tillväxt efter finanskraschen 2008 innan coronapandemin tog vid 2020. Kanske kom skillnaden i förhållande till perioden 1996–2008 att bli mer tydlig i Sverige än på andra håll. Sverige har under 2010-talet utvecklats i en riktning som behöver undersökas mera noggrant. Uppgången efter den svenska 1990-talskrisen kan kännas välbekant om man följer vad ekonomiska läroböcker lär ut hur en djupgående kris leder till utslagning av gammal industriell kapacitet och att mindre lönsamma ekonomiska verksamheter slås ut – det så kallade ”stålbadet”. Detta åtföljs sedan för det mesta av ökad produktivitet och tillväxt. I Sverige som följde detta schema innebar detta, från och med 1990-talets mitt, en snabb expansion av ny teknologi och en ökad svensk närvaro i de industriella värdekedjor på global botten som vi talade om tidigare. Men efter den stora nedgången 2009 följde visserligen att Sverige studsade tillbaka 2010, men att utvecklingen i viss mån därefter kommit att stanna av.

Sverige fortsätter att vara en i hög grad öppen ekonomi med höga export- och importnivåer (se tabell 7 nedan): nivån på närmare 45 procent av BNP år 2020 är bland de högsta i EU och OECD. Men samtidigt är det tydligt att andelen mattats av något sedan åren före 2008 års finanskrasch. Detta blir särskilt tydligt om vi enbart ser till varuexporten och tar bort tjänsteexporten, som ter sig mera stabil över tiden. Detta kan åtminstone tentativt tolkas som att den industriella delen av den svenska ekonomin har haft stora svårigheter att komma igång efter toppnivåerna 2005–2008. Detta kan naturligtvis ses som mindre problematiskt om man – som vi sett tidigare – samtidigt ser att även andra jämförbara länder med Sverige utvecklas på ett liknande sätt. I denna mening kan alltså Sverige inte sägas ha förlorat någon tydlig konkurrenskraft. I den värdekedjeekonomi som vi talat om tidigare har Sverige alltså inte nämnvärt tappat sin ställning.

Samtidigt följer Sverige med i den allmänna relativa nedgången för OECD, Eurogruppen eller för den delen G7-länderna i förhållande till yngre industrialiserade länder, i synnerhet Kina. I vilken mån detta är ett problem kan förstas diskuteras. Kanske kan detta förklaras – som skedde bland annat av Walter Korpi för trettio år sedan – som en ”naturlig” process som kan förklaras i termer av ökad mognad eller på grund av kapitalstockarnas olika ålder. Å andra sidan kan man naturligtvis också diskutera i vilken mån som en sådan nedgång är förenlig med ett upprätthållande av svenskt välstånd med en hög produktivitet.

Tabell 7. Svensk export 1990–2020 som andel av BNP. Nominella värden.

År	Tjänsteexport	Varuexport	Totalt
1990	5,3	22,8	28,1
1991	5,5	20,9	26,3
1992	5,5	20,5	26,1
1993	6,2	24,2	30,4
1994	6,2	27,5	33,6
1995	6,0	31,1	37,1
1996	6,0	30,1	36,0
1997	6,6	32,5	39,1
1998	7,0	33,0	40,0
1999	7,5	23,7	40,2
2000	8,3	34,9	43,3
2001	9,3	33,6	42,9
2002	8,9	32,3	41,2
2003	8,7	31,6	40,3
2004	9,5	33,3	42,8
2005	10,1	35,0	45,1
2006	10,7	36,8	47,5
2007	11,3	36,6	47,6
2008	12,1	37,0	49,1
2009	12,1	31,3	43,4
2010	11,3	33,5	44,8
2011	11,6	33,7	45,3
2012	12,0	33,0	45,0
2013	12,3	30,2	42,5
2014	12,7	30,5	43,2
2015	14,0	29,8	43,8
2016	13,7	29,1	42,8
2017	13,2	30,6	43,7
2018	13,0	32,6	45,7
2019	14,4	33,4	47,8
2020	12,7	31,9	44,6

Källa: SCB.

I en undersökning som gjorts på grundval av ny statistik från OECD, har de svenska industrifackens produktivitetskommission analyserat hur olika industribranschers konkurrenskraft har utvecklats över tid i olika länder. Om man tar Sverige i förhållande till G7-länderna kan vissa intressanta skillnader skönjas. På totalen följer Sverige ganska väl G7-länderna i sin helhet, men när det gäller särskilt två branscher är ett tapp tydligt: datorer och elektronik respektive läkemedel. Hur detta mönster ska tolkas måste bli föremål för ytterligare analys. Det kan synas anmärkningsvärt att Sverige uppenbarligen tappar när det gäller två moderna industrisektorer, där Sverige under åren efter 1996 uppenbarligen gjorde bra ifrån sig. Innebär det att Sverige tappat i innovationsförmåga eller kan detta förklaras på annat sätt?

I en annan undersökning – som tagits fram av samma produktivitetskommission – ställs frågan på sin spets genom att simulera olika tänkta branschsammanställningar för svensk industri.⁴¹ Här dras den allmänna slutsatsen att svensk branschsammanställning före 2008 var mera gynnsam i förhållande till G7-länderna än efter. Särskilt om Sverige hade haft en branschsammanställning i sin industri som Tyskland hade Sverige hela tiden efter 2001 haft en högre andel av världens industriproduktion än med den vi faktiskt har haft. Även här ska vi vara försiktiga med tolkningarna och analyserna. Men det är hur som helst viktigt att inse hur viktig ekonomins industriella branschsammanställning är. Även detta bör ställas i relation till frågan om Sverige har en tillräcklig stor industri – men kanske ännu viktigare, vilket innehåll den har. Är det de moderna sektorerna, med ett högt kunskapsinnehåll för exportkedjorna, som växer eller är det de mera traditionella, med lägre produktivitet som kanske i första hand försörjer hemmamarknaden och/eller har lägre kunskapsinnehåll och produktivitet? Det är en uppenbart att denna fråga är grundläggande för att finna goda lösningar till exempel när det gäller lämplig förd politik (utbildning, FoU, industripolitik).

Men den är också helt central för att förstå hur både svensk industri och ekonomi utvecklats efter finanskrisen. Har krisen bara att göra med en tillfällig svacka efter finans- och eurokris, och betyder det att ekonomin kan stärkas igen? Eller har det också att göra med strukturella svagheter som inte nödvändigtvis rätas ut efter pandemi och krigstillstånd i Europa?

41 Lind (2022a)

Referenser

Abramowitz, Moses (1993), "The Search for the Sources of Growth: Areas of Ignorance, Old and New". *Journal of Economic History*, vol. 53:2.

Aghion, Philippe och Peter Howitt (1999), *Endogenous Growth Theory*. Cambridge, Mass: Cambridge University Press.

Atkinson, Anthony B (1999), *The Economic Consequences of Rolling Back the Welfare State*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Baldwin, Richard (2019), *The Great Conversion. Information Technology and the New Globalisation*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Bergh, Andreas och Magnus Henrekson (2012), *Varför går det så bra för Sverige? Om sambanden mellan offentlig sektor, ekonomisk frihet och ekonomisk utveckling*. Stockholm: Fores+Ivrig 2012.

Berglund, Bengt (1987), *Kampen om jobben. Stålindustrin, facken och löntagarna under 1970-talets kris*. Göteborg: Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, nr 56.

Brynjolfsson, Erik och Andrew McAfee (2014), *The Second Machine Age: Work, Progress and Prosperity in a time of Brilliant Technologies*. New York: W W Norton & Co.

Dicken, Peter (2015), *Global Shift. Mapping the Changing Contours of the World Economy*, London: Sage (7th edition).

Dowrick, Steve (1996), "Estimating the Impact of Government Consumption on Growth: Growth Accounting and Endogenous growth Models". *Empirical Economics*, vol. 21:1.

Eklund, Klas (2022), "Some Reflexions on Swedish Productivity". Facken inom industrins produktivitetskommission, Arena.

Eliasson, Gunnar (1993), "Företagens, institutionernas och marknadens roll i Sverige", *SOU 1993:16. Nya villkor för ekonomi och politik, bilaga 1*. Stockholm.

Expertgruppen för Studier i Offentlig ekonomi (2021), *Ekonomiska krisers dynamik – en ESO-rapport om företagsomställning och strukturomvandling*. Rapport 2021:6 SOU.

Fukuyama, Francis (1992), *End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.

Gordon, Robert J (2015), "Is U.S. economic growth over? Faltering innovation confronts the six headwinds". NBER working paper series 18315. Cambridge, Mass.

Hagberg, Thomas och Lars Jonung (2005), "1990-talskrisen – hur svår var den?" *Ekonomisk debatt*, vol. 33:8.

Håkansson, Håkan, David Ford, Lars-Erik Gadde, Ivan Snehota and Alexandra Waluszewski, *Business in Networks* (2009). New York: Wiley & Sons.

Jonung, Lars (2009). "The Swedish Model for resolving the banking crisis of 1991-93. Seven reasons why it was successful." Bryssel: European Commission 2009. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications

Korpi, Walter (1992), *Halkar Sverige efter? Sveriges ekonomiska tillväxt 1820-1990 i jämförande belysning*. Stockholm: Carlsson.

Lind, Daniel (2015), "Sveriges konkurrenskraft i en värld av globala värdekedjor", *Ekonomisk debatt*, vol 43:6.

Lind, Daniel (2022a), "Svensk industris konkurrenskraft – Vad har hänt sedan 1990-talet", <https://arenaide.se/wp-content/uploads/sites/2/2021/12/lind-2021-oecd-kort-rapport-hela-industrin-211220-1-1.pdf>

Lind, Daniel (2022b), "Svensk teknikindustris konkurrenskraft – Vad har hänt sedan krisen på 1990-talet", <https://arenaide.se/wp-content/uploads/sites/2/2022/02/lind-2022-oecd-kort-rapport-teknikindustrin.pdf>

Lindbeck, Assar (2012), *Ekonomi är att välja: Memoarer*. Stockholm: Albert Bonnier.

Magnusson, Lars (2011/12), "Do the Nordic Lights Shine Bright Again? – Sweden's Response to the 1970s and 1980s Crisis". *Journal of Modern European History*, vol. 9.

Magnusson, Lars (2012), *Hur tänds ljuset i tunneln – vägar ur den europeiska krisen*. Stockholm: Global utmaning.

Magnusson, Lars (2017), *Håller den svenska modellen?* Lund: Studentlitteratur.

Magnusson, Lars (2021), "Lärande och krisbekämpning under tre ekonomiska kriser i Sverige". *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 123/5.

Mirowski, Philip (2016), *Never let a serious crisis go to waste*. London & New York 2016: Verso.

Nya villkor för ekonomi och politik (1993). SOU 1993:16, del 1.

Näringslivets Ekonomifakta: växelkursförändringar. www.Ekonomifakta.se (hämtad 20/12 2002).

OECD (2016), "The effect of the size and mix of public spending on growth and inequality". OECD org/economy/ economic outlook 2016.

Olson, Mancur (1990), *How bright are the Nordic Lights? Some questions about Sweden*. Lund: Lund University Press.

Persson, Mats (2022), "Höja räntan bäddar för ökade klyftor". *SvD* 18/4.

Solow, Robert M (1957), "Technical Change and the Aggregate Production Function". *The Review of Economics and Statistics* 39:3.

SOU (1981), SOU 1991:82, *Drivkrafter för produktion och välbefinnande. Produktivitetsdelegationens betänkande*. Stockholm: Allmänna förlaget

Streeck, Wolfgang (2018), *How will Capitalism End?* London & New York: Verso.

Teknikföretagen (2021), "Industrins andel av BNP kvar på 30 procent". Teknikföretagen www.teknikforetagen.se/ ekonomisk analys (hämtad 12/11 2022).

Wikipedia: "List of countries by average wage".

Williamson, Jeffrey G (2013), *Trade and Poverty. When the Third World Fell Behind*. Cambridge, Mass: MIT press.

Facken inom industrins
produktivitetskommission

arenaidé